

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 5
Aralık / December 2023
ISSN 2792-0194

Aristoteles Epistemolojisinde Ruh ve Özellikleri

Soul and Its Characteristics in Aristotle's Epistemology

Hmdad Mohammed MUSTAFA

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Felsefesi Bölümü

PhD Student, Ankara University, Institute of Social Sciences

Department of Islamic Philosophy,

Ankara/ Turkey.

hmdadmohammed@gmail.com / orcid: 0009-0007-3222-7137.

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 21.06.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 27.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 5 Pages/ Sayfa: 54 - 75

Öz

Aristoteles felsefesi çerçevesinde ruhun konumu ve önemi felsefe alanı için oldukça önemlidir. Biz de bu amaçla çalışmamızda öncelikle ruh-beden arasındaki ilişkiyi açıkladık Aristoteles ile Platon arasındaki görüş farklılıklarını dile getirdik. Farklılıkları dile getirdikten sonra ruhun farklı boyutlarına ve özelliklerine odaklandık. Bu konuda Aristoteles'in, ruhu birkaç farklı seviyeye ayırdığını gördük. Ruhun en düşük seviyesi bitki ruhudur. Ruhun bu seviyesi beslenme ve üreme yeteneğini ifade etmektedir. Aristoteles'in tasnifini yaptığı ruhun seviyeleri arasında bitki ruhu dışında bir de duyu ile sınırlı olan hayvani ruh ile ruhun en üst mertebesi olan, hayal ve aklın yüksek vasıflarının yansıtıldığı insan ruhu yer almaktadır. Ruhun birinci seviyesi bitkiler, hayvanlar ve insanlar için ortaktır ancak ikinci seviye sadece hayvanlar ve insanlar için ortaktır. Çünkü her ikisinin de duyumsamak yeteneği vardır. Üçüncü seviye sadece insanlar içindir. Bununla birlikte, tüm seviyeler birbirine bağlıdır. Birinci ve ikinci seviyeler olmadan üçüncü seviyenin var olması mümkün değildir. Her canlının yaşaması ve büyümesinin birinci şartı besindir. Ayrıca, ortak duyu oluşması için de gerekli duyu aracılığıyla veri ve bilgi elde edilmektedir. Bu basamaklardan sonra son olarak ortak duyunun soyut verileri, hayal gücü, tecrübe ve akıl faaliyetinin temelidir.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Duyum, Akıl, Ortak Duyu, Hayal Gücü.

Abstract

The position and importance of the soul within the framework of Aristotle's philosophy is very important for the field of philosophy. For this purpose, in our study, we first explained the relationship between the soul and the body, and expressed the differences of opinion between Aristotle and Plato. After expressing the differences, we focused on the different dimensions and characteristics of the soul. We have seen in this regard that Aristotle divides the soul into several different levels. The lowest level of soul is plant soul. This level of the soul expresses the ability to feed and reproduce. Among the levels of the soul that Aristotle classified, there are the animal soul, which is limited to the senses, and the human soul, which is the highest level of the soul, in which the high qualities of imagination and mind are reflected, apart from the plant soul. The first level of the soul is common to plants, animals and humans, but the second level is common only to animals and humans, because both have the ability to sense. The third level is for humans only. However, all levels are interconnected. The third level cannot exist without the first and second levels. The first condition for the survival and growth of every living thing is food. In addition, data and information are obtained through the senses necessary for the formation of common senses. After these steps, the abstract data of the common sense is the basis of imagination, experience and reason activity.

Keywords: Soul, Sensation, Mind, Common Sense, Imagination.

Giriş

İnsanlık tarihinde ruh konusunun etkisi ve önemi, onu felsefi ve fikir akımlarının konusu hâline getirmiştir. Aristoteles (MÖ 322) felsefesinde de ruh konusuna büyük önem verilir. Aristoteles, ruh üzerine düşüncelerini yansıtan ve üç bölümden oluşan *Ruh Üzerine* adlı özel bir kitap yazmıştır. Aynı konuyu başka bir kitabı olan *Parva Naturalia*'da da ele alır. *Nikomakhos'a Etik* adlı kitabında ve diğer eserlerinde de birçok paragrafta ruh konusuna odaklanır. Aristoteles, her kitabında olduğu gibi *Ruh Üzerine*'nin de ilk bölümünde antik çağ filozoflarının görüşlerini tartışmaktadır. Bu tartışmalarda özellikle Demokritos (MÖ 370), Empedokles (MÖ 434) ve Pythagoras'ın (MÖ 495) görüşlerine yer vermektedir. Bununla birlikte Demokritos'un atomistik görüşünü, Empedokles'in materyalist çoğulcu görüşünü ve Pythagoras'ın ruhların reenkarnasyonu görüşünü reddetmektedir. Ayrıca, bu tartışmalarda Platon'un (MÖ 347) ruh ve beden biribirinden ayrıldığı görüşüne de karşı çıkar. Ancak, Platon'un düalizmi ile eski materyalizm arasında üçüncü bir orta bir yol bulmaya çalışmaktadır.¹

Platon'un ruh konusundaki görüşlerinin evrenselliği ve çok boyutluluğu göz ardı edilemez. Bu nedenle Aristoteles de açıkça üstadının görüşlerinden yararlanmışır. Ancak bununla birlikte, Aristoteles'in ruh üzerine araştırmasının kökeni biyolojiye dayandığı için Platon'un düşüncesinden ayrılır ve onun düşünceleri Platon'un görüşlerinden daha çok benimsenmiştir. Ruhun yapısını, çeşitlerini ve yeteneklerini derinleştirmesi ile de iki bin yıldan fazla bir süredir sadece felsefeyi değil, bilimi de etkilemiştir.² Ruhun biyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, ruhun bedenle ilgili olarak açıkça ifade edilebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü ruhun ilkelerinin ve çeşitlerinin çoğu fiziksel organlar aracılığıyla tanımlanır. Yani, ruhun "maddeden bağımsız olmaması ruhun incelenmesinin de fiziki bilginin alanına ait olduğunu göstermektedir."³

Aristoteles, ruh konusunu, ruhun doğası ve ilkeleriyle incelemeye çalışır.⁴ Bununla birlikte, ruh konusunun karmaşık olması ve tartışılması kolay bir konu olmaması nedeniyle diğer konulardan daha farklı olduğunu kabul etmektedir.⁵ Bu farklılık ruhun çok boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Aristoteles, ruhla ilgili çalışmalarını bitkiler, hayvanlar ve insanlarla ilişkilendirir. Bu bağlamda, ona göre, "zorunlu olarak ruh yaşama gücüne sahip doğal bir cismin biçimi anlamında bir varlıktır. Varlık ise bir yetkinliktir [entelekheia]. O hâlde ruh böyle bir cismin yetkinliğidir."⁶ Ayrıca, "Ruh canlı bedeninin nedeni ve ilkesidir. Bu "neden" ve "ilke" terimleri pek çok şeyi kabul eder fakat ruh belirlediğimiz üç kipe göre aynı biçimde nedendir. Ruh, gerçekte hareketin kaynağıdır, aynı zamanda amaçtır ve canlı cisimlerin biçimsel tözü olarak da nedendir."⁷ şeklinde de eklemektedir.

Buna göre Aristoteles ruh ve beden konularını birbirine bağlar ve birbirini tamamlayıcı olarak görür. Ona göre, "ruh ve beden bir birlik oluşturur ve bu birlik, devam ettiği sürece tamdır."⁸

1 Gareth Matthews, *Aristotle: Psychology*, (Christopher Shields, the Blackwell Guide to Ancient Philosophy) United Kingdom: Blackwell Publishing 3.edition 2006. P.211.

2 Anthony Kenny, *Ancient Philosophy a new history of western philosophy. Volume I*. Oxford, Clarendon Press, 2006, P. 242.

3 Aristoteles, *Metafizik* 1026a5-6. Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Divan kitap, 3.Baskı. 2021.

4 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 402a6-9, Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev. İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2.baskı, 2019.

5 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 402a10-13.

6 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 412a16-19, 25-26, 28-29, 412b24-26, 415b8-9, 17-20, 402a1, Jonathan Barnes, *Aristotle: A Very Short Introduction*, Oxford- New York, Oxford University Press, 2000, p.106, Karl vorlander, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004, S. 153. Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, New York, Cambridge University Press, 2007, P. 155, 157.

7 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 415b10-14. Çev: Zeki Özcan, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011, S.84-85, Aristoteles, *Ruh Üzerine* 415b10-14. Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev, S. 109.

8 David Ross, *Aristoteles*, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcık yayıncılık, 2.Baskı 2017, S.211.

Yani, formun maddeyle birleşmesi gibi, canlının ruhu da bedeniyle birleşmiştir⁹ ve bu durum bir varoluşa sebep olmuştur. Bu nedenle, herhangi bir varlığı tasvir etmek veya analiz etmek için üç boyuta ve ilkeye başvuramaz gerekir. Bunlardan ilki, bağımsız olmayan ve açık bir anlamı olmayan maddedir. İkincisi, bariz olan formdur. Üçüncüsü, ikisinin birleşiminden oluşan şeydir. Burada madde bir kuvvet ile potansiyel hâlidir fakat form varlığın realitesi ve potansiyelidir.¹⁰ Böylece, canlılarda madde ve form yerine ruh ve beden kavramları kullanılmaktadır. Ayrıca bir canlının ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesi, ruh ve bedenin devamlılığına ve birbiriyle uyumuna bağlıdır. Çünkü ne bedensiz ruhun ne de ruhsuz bedenin bir anlamı vardır. Aksi hâlde ruh ve bedenin canlıların varlığının devamında rolü olamaz.

Ruhun kendisi, şevk, şefkat, korku, cesaret, acıma, öfke, neşe, sevmek ve nefret etmek gibi birtakım hâller ve özellikler taşır. Beden olmadan bunların gerçek, bağımsız bir varlıkları veya etkileri yoktur.¹¹ Çünkü bir bedende görünmeleri gerekir. Bu da bizi canlıların varoluşundaki en temel noktaya getirmektedir. Ruh ve beden birbirinden ayrı ve bağımsız iki varlık değil, birbiriyle bağlantılı varlıklardır. Ne ruh ne de sıfatları bedenden bağımsız değildir.¹² Dolayısıyla balmumu ile şeklin aynı mı yoksa farklı mı olduğunu araştırmak nasıl gereksizse ruh ve beden arasındaki farkı da araştırmak gereksizdir.¹³

Bir insan ya da herhangi bir hayvan kızdığında, mutlu olduğunda bunu vücut, organları aracılığıyla ifade eder ve mutluluk, öfke gibi duygular hissedilir. Modern tıp ve psikoloji de, depresyon, umutsuzluk, sürekli ajitasyon, öfke gibi ruhsal hastalıkların bedeni çok yüksek düzeyde ve hızlı bir şekilde etkilediğini açıklamıştır. Bu nedenle, bazı fiziksel hastalıkların kaynağı ruhsal hastalıklardır. Başka bir deyişle, ruhun hâlleri, maddi varoluştan veya bedenin etkilerinden ayrı bir hâl ile ilişkilendirilemez. Aksine her canlının bulunduğu ortam ve yaşam koşulları, onun varlığını etkilemekte, ruhun hâllerine ve özelliklerine yansımaktadır.

Aristoteles ruh ve beden konusunu balta ve kesmek ile göz ve görmek örnekleriyle de açıklamaya çalışır. Ruh kesme eylemiyle, bedeni de balta nesnesiyle özdeşleştirir. Ruh, faaliyette bulunan herhangi bir canlı bedenin temelidir ancak yalnızca faaliyet hâlindeyken canlı olarak kabul edilmez. Örneğin, uyku sırasında, duyular kapalı veya felçli olduğu için vücut uyanık değildir.¹⁴ Ancak bu, ruh ve beden arasındaki ilişkide herhangi bir soruna neden olmaz.

Ayrıca “göz” ile “görme” arasındaki ilişki de aynıdır, çünkü nasıl ki beden ruhun maddesi ise, “göz de görme maddesidir veya gerçeğidir.”¹⁵ O hâlde göz ile görme sürecini birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir ya da

9 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a15-17, David Ross, Aristoteles, s.210, Christopher Shields, Aristotle, London: Published by Routledge, 2007, p.104, R.A.H. King, Nutrition and Hylomorphism in Aristotle, (Herausgegeben von Ludger Jansen, Christoph Jedan, Christof Rapp, Topics in Ancient Philosophy volume9/ Giouli Korobili, Roberto Lo Presti, Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle And Aristotelianism, de Gruyter, 2021), P.44, Erik Ostenfeld, Ancient Greek Psychology and the modern mind-body debate, Denmark: Aarhus University Press, 1987, p.39, Ronald Polansky, Aristotle's De Anima, p.162, Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition,(Juhana Toivanen, Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception) Leiden: BRILL, 2013, P. 19, David Gallop, Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind, (David Furley, Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine) London: Routledge 2005, p.92. Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu* ‘alimü’l Evvel, cemi ‘aü’l HuKuK Mahfuzat Li’lmatba ‘at El-Kasolikiye, Beyrut, 1958, S.62.

10 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a6-11, 414a15-20.

11 Aristoteles, *Ruh Üzerine*403a3-8, 17-20.

12 Aristoteles, *Ruh Üzerine*413a4-8, R. D. Hicks, M.A. Aristotle De Anima with Translation, Introduction and Notes, Amsterdam: Adolf M.Hakkert Publisher, 1965, p. xxxvii, Jean Brun, Aristoteles ve Lise, Ankara: DOST Kitabevi Yayınları, 2008, s. 92.

13 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412b6-8.

14 Aristoteles, *Parva Naturalia*455a9-10, çev: Furkan Akderin, Ankara: Say Yayınları, 2019.

15 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412b20, T. K. Johansen, *Aristotle on the sense-organs*, (Cambridge classical

görme konusunu gözler olmadan düşünmek mümkün değildir. Gözler kapalıyken veya sahibi uykudayken bile görme yeteneği kaybolmaz veya gözden ayrılmaz. Aksine, sahibi onu her kullandığında etkin hâle gelmiş olur.

Aristoteles'in ruh ve beden konusundaki görüşlerine göre, ruhun özellikleri ile bunların bedeni etkileme ve bedenle ilişki kurma biçimleri arasında farklılık vardır. Bu nedenle, ruhun türü ne kadar fazlaysa bedenle ilişkisi o kadar karmaşık ve detaylıdır.¹⁶ Bu bağlamda Aristoteles'in akıl konusunu ruhun çeşit ve özelliklerinden farklı değerlendirdiğini belirtmek gerekir. Ona göre akıl bedenden bağımsız ve ayrıdır.¹⁷ Öte yandan Aristoteles'e göre ruh ve beden birbirinden ayrılamaz ancak buna rağmen "cisim ruh demek değildir"¹⁸ ruh bedenle ilgili bir şeydir, hatta bedendir.¹⁹ Dolayısıyla beden, doğal olarak bir ruh değerine sahip değildir, aksine ruh, bedene yaşam değerini veren ve onu potansiyel bir durumdan gerçek bir duruma dönüştüren bir formdur. Ruh, ısı enerjisi olarak bedene yayılır ve beden bu ısı sayesinde çalışır. O hâlde, ruh kayb olduğunda beden o enerjiyi kaybeder ve parçalanır.²⁰ Ruh formla aynı değere sahip olduğu için, Aristoteles ruhun değerini maddi ya da potansiyel boyutu olan bedenine üstüne yerleştirmektedir. Ona göre, "beden ruhun yetkinliği değil, ruh bedenine yetkinliğidir."²¹ Ancak bu, Aristoteles'in ruha ideal bir değer verdiği ve onu maddi gerçeklikten, manadan soyutladığı anlamına gelmez, aksine ruh ve beden "duyum, hafıza, iştah, arzu, zevk ve acı, uyumak-uyanmak, gençlik-yaşlılık, nefes almak-vermek, yaşam-ölüm"²² gibi ortak birtakım değerleri vardır.

Aristoteles, ruh konusunu bireysel canlı varlıklarla ilişkilendirir ve bu bireysel canlı varlıkların farklı özelliklerini, etkinliklerini inceler.²³ Burada ruh ve beden, bağlantının temel bir ilke olduğu yaşam sürecine ve yaşamın tüm özelliklerine dâhil olurlar. Örneğin, ruhun belirli hâlleri ve özellikleri vardır ancak bu özellikler beden tarafından somutlaştırılabilir. Bu da ruhu Platon'un verdiği ideal formdan ayırmak anlamına gelmektedir. Çünkü Platon'a göre ruh, kısmen ideal örnekler dünyasından türeyen bir varlık biçimidir. Yani bireysel ruh, ideal dünyanın tüm ruhunun bir parçasıdır.²⁴ Ayrıca ruh, madde âlemine karışmıştır, beden de ona zindan olmuştur ve maddenin ruh üzerindeki tesiri bedenden bedene değişiklik gösterdiğinden adalet veya adaletsizlik oranı insanlar arasında değişmektedir.²⁵ İnsanda veya maddede bulunan bütün kusur ve noksanlıklar bedenine, maddenin kendi kusurlarından kaynaklanmaktadır. Ruh ise temelde ideal ve saf bir yapıya sahip olduğu için bunlardan sorumlu değildir. Bu görüşe göre, Aristoteles, ruh ve beden konusunda Platon'dan farklı düşünmektedir. Farklı düşünceleri sebebiyle onun ruh ve psikoloji üzerine söylemleri doğa bilimlerindeki araştırmalar çerçevesinde tasnif edilmiştir.

Çünkü ona göre ruhun muhtevası ve konusu, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere canlı olan her şeydir.²⁶ Bunların her biri, ruh nedeniyle canlı olmasına rağmen madde veya bedenleri varlıklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece canlılıkları somutlaştır.

studies), Cambridge: Cambridge University Press 2007, p.24.

16 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.170.

17 Aristoteles, *Ruh Üzerine*408b29,413a8-10, 429b5, Aristote, *Generation of Animals*736b27-737a1.

18 Aristoteles, *Ruh Üzerine*412a16.

19 Aristoteles, *Ruh Üzerine*414a21-23, William Alexander Hammond, *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}*, New York: Swan Sonnenschein, 1902, p. xxxiv.

20 Aristoteles, *Ruh Üzerine*411b6-7, William Alexander Hammond, *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}* xxxv.

21 Aristoteles, *Ruh Üzerine*414a18-19, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.62.

22 Pierre-Marie Morel, "Common to Soul and Body" in the *Parva Naturalia*, (R.A.H. King, *Common to Body and Soul Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman Antiquity*) Berlin: Gruyter, 2006, p.121.

23 Francis E.Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2004, s.332.

24 Plato, *Timaios*41d, Allan Silverman, *Plato: Psychology*, (Christopher Shields, *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy*) Oxford: Blackwell Publishing, 3 edition 2006, p.131.

25 Allan Silverman, *Plato: Psychology*, s.132.

26 Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.58.

Aristoteles psikolojisinde ruh konusunun detaylarına girmeden önce Aristoteles psikolojisi ile çağdaş psikoloji arasındaki temel farkı da belirtmek gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles'in ruh görüşüne göre içinde ruh bulunan her cisim canlı kabul edilir. Bu sonuç, Yunanca "psuche" kelimesinin genişliği ve çok boyutluluğundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş psikoloji, insan zihninin farklı yönlerini bilinç, anlayış, motivasyon ve davranış açısından inceler. Ayrıca sinir sisteminin biyolojisine ve insan ruhu üzerindeki etkilerine odaklanır.²⁷ Çağdaş psikolojinin bu görüşü, "mind-zihin" kavramını içerir. Bu kelime, "psuche" ile aynı anlama, genişliğe ve çoğulluğa sahip değildir. Aksine, sadece insanın psikolojik yönünü ifade eder ve Aristoteles'in psikolojisinden farklı olarak bitki ruhunun türünü içermez.²⁸

1. Ruh ve Özellikleri

Aristoteles, ruhun farklı özelliklerini incelerken ruhun birkaç türünden veya boyutundan bahseder. Bunlar: bitki ruhunun seviyesi, hayvan ruhunun seviyesi - duyu, insan ruhunun seviyesi – akıl. İlk çeşit olan bitki-besin seviyesi, üç çeşit ruh arasında en düşük olanıdır.

1.1 Beslenme ve Üreme

Aristoteles'e göre ruh ve canlılar konusunda beslenme, üreme ilkeleri ruhun ilk alt düzeyidir çünkü bu ilkeler, büyüme ve hayatta kalma ile ilgili olduğu için her türlü canlının yaşamasının ilk koşuludur.²⁹ Ruhun üç mertebesi arasında beslenmek bitkilere mahsustur, yani bitkiler sadece beslenme ve üreme yeteneğine sahiptir. Fakat duylara sahip olan hayvanlar da bitkilerle beslenme kabiliyetini paylaşırlar. İnsanlar bu kabiliyetlere ek olarak akıl yürütme ve düşünme yeteneğine de sahiptir. İnsanlar, beslenme ile duyumsama yeteneğini bitkiler ve hayvanlarla paylaşır. Besin kaynağı ruhtur, dolayısıyla ruhun üç mertebesi arasında ortak bir noktadır ve bu sebeple de "beslenmeyen, doğal olarak ne değişir ne de büyür ve hayattan pay almayan hiçbir şey beslenmez."³⁰

Canlıların yapısı, doğa kanunlarına göre uyumlu ve düzenli olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu nedenle canlıların aldıkları besinler, vücutlarının özellikleri nedeniyle uyum sağlayacak şekilde değişebilir ya da besin canlı bir bileşime dönüşerek canlı vücutlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelebilir.³¹ Bu, vücudun ilgili kısımlarıyla yapılır. Örneğin bitkiler besinleri kökleri aracılığıyla alırlar; hayvanlar ve insanlar ise besinleri ağızları yoluyla alırlar ve dişleriyle çiğneyerek midedeki sindirimi sağlamış olurlar. Sindirim sonucunda besinin enerjisi ete ve kana çevrilir. Vücut canlı olduğu sürece bu süreç doğal ve düzenli bir şekilde devam eder. Yani, hiçbir canlı beslenmeden yaşayamaz. Üstelik, canlılar beslenme için bir plan ya da hazırlık yapmak zorunda kalmazlar. Beden ne zaman besine ihtiyaç duysa, besini temin etmek için hareket etmeye başlar. Bu sırada bu temin etme görevini yerine getirmesi için ruha bir uyarı gönderir. Bu nedenle Aristoteles de, beslenme ve canlılarla ilgili olarak üç ilkeye işaret eder: " Bir yandan besleyen şey ilk ruhtur, diğer yandan beslenen varlık, ruha sahip bedendir.

27 Gary R. VandenBos, APA Dictionary of Psychology, Washington: American Psychological Association, 2nd edition, 2002, p. 860, David Matsumoto, The Cambridge Dictionary of Psychology, Cambridge: Cambridge University Press 2009, p.411.

28 David Gallop, *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, (David Furley, Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine), p.91.

29 Aristoteles, Ruh Üzerine^{415a22-26,434a22-26}, David Ross, Aristoteles, s. 207, 216, Alfred Edward Taylor, Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem, Çev:Aylin Çankaya, Berna Şimşek vb, Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2020, S.87, R.A.H. King, Nutrition and Hylomorphism in Aristotle, s.127, Ronald Polansky, Aristotle's De Anima, p.152,171, Arslan, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi³ (Aristoteles), İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022, s.219,200,203, Marguerite Deslauriers and Zoli Filotas, Aristotle's Human Beings, (Karolina Hübner, HumanA History), New York: Oxford University Press 2022, p.43, K.V.Wilkes, Psuchē versus the Mind, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, Essays on Aristotle's De Anima), Clarendon publisher, 1995, p.110.

30 Aristoteles, *Ruh Üzerine*^{415b27-28,416b7-10}.

31 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.215, Sean Kelsey, *Mind and World in Aristotle's De Anima*, New York: Cambridge University Press 2022, p.75.

Nihayet bedeninin beslendiği şey, besindir.”³². Ayrıca canlılar için beslenme bir içgüdü olduğu için vazgeçilemeyecek bir ihtiyaçtır ve vücudun yaşaması, canlılığı beslenmeye bağlıdır. İşlem, besini alan vücutla sınırlı değildir, ancak insan ve hayvan vücut sistemi diğerlerinden farklı olarak alınan besini adım adım vücuda aktaran bir tür düzene sahiptir. Tüm insanlar ve hayvanlar besinleri ağızları ve dişleriyle çiğnerler, daha sonra yemek borusu yoluyla besini mideye ulaştırırlar ve burada besin ısı ile vücut tarafından sindirilir,³³ sindirilen besin kan durumuna geçer,³⁴ bu kan damarlar yoluyla tüm vücuda dağılır.³⁵

Besinlerin adapte edilmesi, değiştirilmesi ve sindirilmesinden sonra vücut gerekli ve yararlı olan kısmı, iş yapamayan kısımdan ayırma işlemine geçer. Bu nedenle, canlı vücudunun besin alma sürecini sürdürmek için fazla atıkları dışarı atması gerekir. Besin alma ve fazla atığı dışarı çıkarmak zorunludur ve her canlı tarafından yapılmalıdır. Çünkü hayatta kalmaya devam etmek ve tekrar besin almak için bu süreç gereklidir. Dolayısıyla vücutta besinleri öğütmek ve sindirmek için birtakım organlar olduğu gibi, gereksiz atıklardan kurtulmak için de birtakım organlar vardır. Bunlar, gayeliliği ve teleolojiyi ifade eder. Bu nedenle hayvanların besin sayesinde hayatta kalmaları ancak besinleri sindirme becerilerine sahip olmamaları mantıksız ve anlamsızdır.³⁶ Öte yandan, ruhların dereceleri ve temel bileşimlerindeki farklılıklara göre, besinlerinin bileşimi değişir. Bitki ve hayvanlara uygun olan yiyecekler, insanlara uygun olmayabilir. Örneğin bazı etçil hayvanlar herhangi bir hazırlık yapmadan eti yavaş yavaş yerler ve sindirebilirler ama bu insanlara uygun değildir. İnsanlar vücutlarının emebileceği ve sindirebileceği kadar eti pişirerek, kızartarak tüketilebilir. Hayvanlar ve insanlar arasındaki bu fark, ruhlarının ve bedenlerinin bileşiminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla organizmalar hem kendi vücutlarını hem de vücutlarının yapısına uygun besinleri tanırırlar.

Besin gibi ölüm de her canlı vücudunun kaderidir. Bu nedenle bitkilerden insanlara kadar canlıların hiçbir bireysel ve bağımsız olarak hayatta kalamaz. Dolayısıyla canlılar hayatta kalma sürecini üreme yoluyla sürdürmek zorundadırlar. Üreme yoluyla kendi bireyselliklerini değil, türlerini koruyarak ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu elde ederler. Bu nedenle, beslenme bireysel organizmaların hayatta kalması için bir ön koşul olduğu gibi, üreme de türlerin hayatta kalması için bir ön koşuldur.³⁷ Üreme, tabiatın etkisinde doğal bir süreçtir. Bu nedenle, canlılar için en doğal şey, kendi türünden bir başkasını üretiyor olmasıdır. Örneğin, Bitkiler bitki üretmelidir ve diğer canlılar da kendi türlerini üretmelidir.³⁸ Yavrular, ebeveynlerinden sayıca farklı olsalar da şekil veya tür olarak aynıdırlar.³⁹ Dolayısıyla aynı türler aynı yaşam tarzına sahiptir. Ancak türlerdeki farklılıklara göre canlıların yaşam şartları ile tarzlarında belirgin farklılıklar vardır.

Aristoteles’e göre üreme, büyüme ve beslenme ile ilişkili bir süreçtir. Bu nedenle hem bitkilerde hem de hayvanlarda doğal üreme süreci beslenme çerçevesine yerleştirilir.⁴⁰ Çünkü herhangi bir organizmada erkek ve dişinin canlı bedeni besin vesilesiyle büyüme ile üremeye hazırlanma yeteneğine sahiptir. Öte yandan, her organizmanın yavruları yaşam enerjisi alır, büyür ve besin alarak yaşamlarını sürdürürler. Cenin bile anne karnında yaşam enerjisi alır ve daha sonra anne kanından aldığı besinlerle büyür. Yani beslenme hayatı devam ettirme ve üreme için oldukça önemli bir faktördür.

32 Aristoteles, *Ruh Üzerine*416b20-23.

33 Aristotle, *Parts of Animals*650a1-20

34 a.g.e 650a34.

35 Aristoteles, *Parva Naturalia*456b1-3.

36 Christopher Shields, *Aristotle*, p.272.

37 David Gallop, *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, p. 95, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 (Aristoteles)*, İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022, s.219.

38 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.204.

39 Aristoteles, *Ruh Üzerine*415b6-8.

40 Aristoteles, *Ruh Üzerine*415a24-26.

1.2 Duyum

Duygu, her tür hayvanda doğal bir durum olarak var olan ruhun ikinci seviyesidir. Aynı zamanda hayvanları ve bitkileri birbirinden ayıran çizgidir.⁴¹ Ayrıca insan ve diğer tüm hayvan türlerinin ortak noktasıdır. Ancak, duyumsama yeteneğine ek olarak insanlar düşünme ve akıl yeteneği gibi yeteneklere de sahiptir. Hayvanlarda beş çeşit duyu vardır: Görmek, işitmek, koklamak, tatmak, dokunmak. Bunların ötesinde başka bir duyu yoktur.⁴² Beş duyunun her biri, hayvanların çevrelerindeki gerçekleri algılamasını sağlayan farklı özelliklerdeki araçlardır. Çevremizdeki dünyayı tanıma süreci hayvandan hayvana değişir. Çünkü hayvanların farklı duyu düzeyleri ve dereceleri vardır. Bunun nedeni, bütün hayvanlarda ruh seviyelerinin aynı olmamasıdır. Ruhların derecesi ne kadar yüksekse, canlıların şuur seviyesi de o kadar yüksektir. Hayvanlar bu sayede duyularını da bir o kadar iyi kullanabilir.

Tüm hayvanlar aynı şekilde beş duyuya sahip değildir, bazılarında yalnızca dokunma duyusu vardır; bazılarında birden fazla duyu; bazılarında ise beş duyunun tümü vardır. Bu nedenle dokunma duyusu tüm hayvanlarda ortaktır.⁴³ Aristoteles bu açıdan, canlılar çerçevesinde hayvanları iki kısma ayırır: Birincisi, süngerler ve deniz⁴⁴ şakayıkları gibi sabit olanlar; ikincisi, arılar, köpekler gibi kendi kendine hareket edebilenlerdir. Hareketsiz hayvanlarda dokunma ve tatma gibi temas duyuları bulunur ancak koklama, işitme ve görme gibi uzaklık duyuları yoktur.⁴⁵ Bu ilke, hayvanların ihtiyaçlarına ve çevrenin türüne göre değişiklik göstermektedir. Doğaları gereği sabit hayvanlar bütün duyulara ihtiyaç duymazlar ancak hareket eden, farklı ortamlarda bulunan, çeşitli engeller ve olaylarla karşılaşan hayvanlar için beş duyu gereklidir. Örneğin, yiyecek bulmak, gerekli ve yararlı yiyecekleri belirlemek, bir aile kurmak için beş duyuya ihtiyaç duyarlar. Ayrıca kendilerini korumak, doğal afetlerle başa çıkmak için de beş duyu elzemdir. Çünkü beş duyunun her biri fiziksel ve ruhsal ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olur.

Bu durumla bağlantılı olarak, Aristoteles'e göre algılama-duyumsama yeteneği ile algılanan ya da algılama yeteneğinin öznesi hâline gelen bir nesne vardır. Aristoteles tüm algılama sürecini üç farklı düzeyde tasnif eder. Birincisi, belirli duygular düzeyindedir. Bu seviye, beş tür duyuya özgüdür ve her biri etraflarındaki âlemde kendi nesnelere karşı karşıyadır. Nesnelere, duyu türünün tanıdığı özelliklere doğal olarak sahiptir. Her duyunun kendi konusu vardır ve hiçbir diğerinin rolünü üstlenemez. Örneğin görme duyusu renklerle, işitme duyusu sesle, koklama duyusu ise kokuyla ilişkilidir. Aristoteles'e göre, bilgi sürecinde özel duyular diğer tüm bilgi düzeylerinin temelidir. Ayrıca, belirli duyular düzeyindeki bilgi hatasızdır ya da çok az hata içerir⁴⁶. İkinci algılama süreci, ortak duyu düzeyindedir. Bu düzey özel bir duyuya özgü değildir ve bu düzeyde tüm duyular birlikte rol oynar.

41 Aristoteles, Ruh Üzerine 414b6-9, 427b12-13, 434b1-19, , 436b8-14, Aristotle, Posterior Analytics: Book II 99b35, in Complete Works of Aristotle. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991, David Ross, Aristoteles, s.207. Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, (Juhana Toivanen, Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception), P.16.

42 Aristoteles, Ruh Üzerine 424b22-25, Oliver Primavesi, Christof Rapp, Aristoteles, Çev: Barış Yiğit, İstanbul, Runik Kitap, 2021, s. 87.

43 Aristoteles, Parva Naturalia 436b11-12, Aristoteles, Ruh Üzerine 413b9, 414b6-7, Aristotle, History of Animals 489a17. in Complete Works of Aristotle, Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

44 Aristoteles, Hayvanların Tarihi'nin sekizinci bölümünde (588b4-23) bu tür hayvanlardan söz eder. Onları hayvan olarak kaydetmesine rağmen, ona göre bitki özelliklerini de taşırlar. Örneğin, sağlam bir şekilde kök salmışlardır, bu nedenle taşınırlarsa yok olurlar. Bu, hayvanlardaki hareketin özelliklerine aykırıdır.

45 Pavel Gregoric - Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, p.16.

46 Aristoteles, Ruh Üzerine 427b10-12, 428b19-20, Pavel Gregoric and Jakob Leth Fink, Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition, p.30, Rosemary Twomey, Phantasia and Error, (Caleb M. Cohoe, Aristotle's on The Soul), United Kingdom: Cambridge University Press 2022, p.202.

Üçüncü algılama süreci ise ilineksel duygusudur. Burada algılanan nesne kendi başına değil, birleştiği rastlantısal nesne tarafından algılanmıştır. Aristoteles'in "İlineksel, duyulur" ise beyaz olanın Diare's'in oğlu olduğu durumdaki gibi söylenir; zira Diare's'in oğlunun duyumsanıyor olması ilinekseldir. Çünkü bu duyumsananla beyaz olan birbirine ilişmiş⁴⁷ sözünden anlaşıldığı üzere, filozof bu üç seviye arasından birinci ve ikinci tür seviyelere odaklanmaktadır.

Özel duyular düzeyinde, Aristoteles her bir duyunun rolünü ayrıntılı olarak tanımlar ancak görme duyusunun diğer tüm duylardan daha önemli ve etkili olduğunu vurgular. Bunun nedeni, görmenin bize diğer tüm duylardan daha fazla bilgi vermesi ve şeyler arasındaki farkı göstermesidir.⁴⁸ Aristoteles, duyları bilginin ilk aracı olarak sunar. İlk araç olmasının yanı sıra hayvanlarda bilgi edinme yeteneğinin oluşmasını sağlayan bir etmendir. Yani, duylar tüm hayvanlarda farklı şekillerde ve oranlarda bulunduğundan sadece insanlar bilme yeteneğine sahip değildir. Aslında tüm hayvanlar duyu yeteneklerine göre bilgi edinme yetisine sahiptir.

Aristoteles, görme duyusu ile ilgili olarak göz ile görülen nesnelere arasındaki ışık-şeffaflığı birinci koşul olarak görmektedir.⁴⁹ Ancak, görme olgusunun aktif olabilmesi için, ışığın hem gözün dışındaki görünür olgular da hem de gözün içinde bulunması gerekir.⁵⁰ Görünür cisimlerdeki ışık kaynağından farklı olarak gözdeki ışığın kaynağı, gözün sudan oluşmasıdır.⁵¹ Buna göre su, ışığın saydam bir bileşimidir. Öte yandan, görünen nesnelere mutlaka ışıkta olması gerekirken, göz ile görünen nesnelere arasında rengin etkisi oldukça önemlidir. Yani, Aristoteles'in "Işıktaki görülen şey, renktir."⁵² sözünde olduğu gibi görülenin bir rengi olmalıdır. "Bu yüzden, ışık olmaksızın renk görülmez."⁵³ Böylece renk ve ışık hem birbiriyle ilişkilidir hem de birbirini etkiler. Bununla birlikte, ışık renkten bağımsız olarak en temel etkidir. Çünkü görme sürecinin gerçekleşmesine neden olur.

Aristoteles'e göre bir organ olarak gözün birkaç farklı kısmı vardır. Örneğin: göz kapağı, gözbebeği, iris, bu kısımlardan bazılarıdır. Bunların her biri farklı işlevlere sahiptir. Göz kapağı gözü korur. Gözü korumakla birlikte düzgün bir görüş için sahip olması gereken birkaç özellik bulunmaktadır. Göz kapakları ince ve şeffaf olmalıdır. Çünkü sert, kalın bir deri ile kaplanmış göz kapakları gözlerin keskin görüşüne engel olacaktır.⁵⁴

Dış renklerin hareketinin şeffaf deriden geçmesini engelleyen göz kapaklarının düzgün, kırışksız ve ince olması gerekir. Nitekim, yaşlılar göz kapaklarının kırışması ve kalınlaşması nedeniyle görme bozukluğu yaşarlar.⁵⁵ Dolayısıyla göz kapakları ince olmalıdır. Gözbebeğine geldiğimizde Aristoteles, bu unsuru gözün en önemli parçası olarak kabul eder. Çünkü gözün ışığı onda yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu parçanın hasar görmesi ile gözün tamamı görme işlevini kaybeder: "Gözün iç kısmı saydam olmalı ve ışığı alabilmelidir. Şöyle bir durumdan da bunu anlayabiliriz: savaşta bir insan gözlerinin üzerindeki damarlardan yaralanırsa üzerine bir karanlık çöker,

47 Aristoteles, *Ruh Üzerine*418a20-22.

48 Aristoteles, *Metafizik*980a25-27.

49 Aristoteles, *Parva Naturalia*438b2, Pavel Gregoric, *Aristotle on the Common Sense*, Oxford: Oxford University Press 2007, p.42.

50 Aristoteles, *Parva Naturalia*438a6-7, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2.edition, 2007, p. 116.

51 Aristoteles, *Parva Naturalia*438b4-5, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, s.66.

52 Christopher Shields'ın (*Aristotle*) adlı kitabında belirttiğine göre, Aristoteles'in renk ve görünen nesnelere konusundaki görüşlerinde bir çelişki vardır, çünkü bu metinde Aristoteles renk ve görünen nesnelere aynı şey olarak görmektedir. Ancak *Fizik*'te (201b3-4) ve *Metafizik*'te (1065b32), renk ile görünen nesnelere aynı şey olmadığını açıkça belirtir.

53 Aristoteles, *Ruh Üzerine*419a1-3.

54 Aristotle, *Parts of Animals*657a25-33.

55 Aristotle, *Generation of Animals*780a22-25, 780b3-4, in *Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.63.

sanki bir lamba söndürülmüş gibidir. Aslında bir lamba olan saydam gözbebeği kesilmiştir.”⁵⁶. O hâlde, daha önce de söylediğimiz gibi hem gözde hem de görünen cisimden herhangi birinde ışık olmadan görme işlemi gerçekleşemez. Yani, göz görmek için gerekli ışık gücünü kaybederse göremez veya görüşe uygun olan cisimler karanlık bir odada ise görülemez. Gözde ve görünen nesnelere üzerinde ışığın bulunması, iki kenarı birleştiren uzun bir çizgi mesafesinde parlak bir şeffaflık olması gibidir. Bu çizgi, renklerin ve ışığın etkileşimidir ve görme sürecini başlatır. Örneğin, ışıktaki bir cisme birkaç metre mesafeden bakarsak cisimler net bir şekilde görünür ama tam tersi göz ile cisim arasında kalın bir madde varsa görüşte bir engel oluşmuş olur. Diğer bir deyişle, göz ile görünen cisim arasındaki ışığın şeffaflığı herhangi bir nedenle engellenirse ışık da sönmüş olur.

Bu noktada gözle ilgili bir soru ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles'e göre göz, şeffaf ve renksiz olan sudan oluşur. Ancak insanlarda ve hayvanlarda görüldüğü gibi gözlerin rengi farklıdır. Örneğin, siyah, kahverengi, yeşil, mavi gözlerin var olması gibi. Oysa göz sudan oluşmaktadır. O zaman bu renk farklılığına sebep olan şey nedir? Bu soruyu Aristoteles'in şu görüşleriyle açıklamak mümkündür: “Gözler şeffaf sudan oluştuğu ölçüde renksizdir ancak şeffaf su sınırlı veya dengesiz olduğunda, yani çok fazla veya çok az olduğunda gözler renkli olur. Bu farklı renkler gözün yüzeyinde de belirir.”⁵⁷ Aristoteles, görme duyusundan sonra işitme duyusunun da önemini vurgulamıştır. Ona göre işitme, sesin nesnesidir ve ses ile işitme arasındaki merkezî ve yardımcı faktör hava ya da sudur. Ancak bu iki unsurdan havayı daha önemli görür. Doğa, tüm farklı yapı ve özellikleriyle, varlığının bir yönüyle sestene oluşmaktadır. Varlığın bu yönü doğadan ayrılmaz. Bu nedenle, hayvanların ve insanların seslerini duymak, doğanın ve varlığın bir parçasını ya da bir yönünü tanımak anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle ses duymak, doğanın bir parçası olan canlıların hem kendi doğalarını hem de çevrelerinin doğasını tanımalarına yarayan bir araçtır. İşitme ile ses arasındaki nesnel ilişki oldukça önemlidir. Bu ilişki, insan ve hayvanlarda sesi duyma görevini üstlenen ve özel bir organ olan kulak ile sağlanır. Aynı zamanda hava da tabiat düzeninde ses ile işitme organı arasındaki ana faktördür.

Ses bağımsız bir şey değildir veya kendiliğinden, sebepsiz olarak oluşmaz. İletildiği nesneye bağlıdır. Sesin yayılması, sesin oluşum anı anlamına gelir. Hiçbir nesne tek taraflı olarak ses çıkaramaz ancak ses iki nesnenin çarpışması ya da bir nesnenin diğeriyle çarpışması ile üretilir.⁵⁸ Bu durum, sesin her darbe sonucunda ve her nesnede üretildiği anlamına gelmez. Sadece sesin nesnelere doğasına göre değiştiği anlamına gelir. Sünger ve yün gibi bazı nesnelere doğal olarak ses çıkarma yeteneğine sahip değildir ama tunç gibi katı ve pürüzsüz olan nesnelere ses çıkarma yeteneğine sahiptir.⁵⁹ Havanın işitmedeki rolü, ışığın görmedeki rolüyle aynıdır. Işığı hem gözde hem de görünen cisimde olması gibi hava da hem kulakta hem de sesin çıktığı cisimdedir. Ancak ışığın görmeyle, işitmenin havayla olan ilişkisinde bir farklılık bulunmaktadır. İşitme ile hava arasındaki ilişkide kulaktaki havanın sabit olması ve dışarı çıkmaması gerekmektedir.⁶⁰ Ancak ses çıkaran nesnelere etrafındaki hava serbestçe hareket edebildiğinden çarpışma meydana gelmekte, çarpışmanın kuvveti havada harekete neden olmakta ve enerji bir cisimden geçerken ses de havadan geçmektedir. Ses, cisim ile kulak arasındaki mesafenin uygunluğuna ve yakınlığına bağlı olarak kulağa ulaşana kadar havada bu şekilde yayılmaya devam eder. Son olarak, ses kulak tarafından işitilir. Sesi kulağın zarından işitmek, dış hava hareketinin iç hava aktivasyonuna neden olması demektir.⁶¹ Diğer bir deyişle, ses dalgaları dış hava yoluyla zara ulaştığı için, içerideki hava doğrudan harekete geçer ve bu da yayılan seslerin ayırt edilmesini ve tanınmasını sağlar. Çünkü seslerin türü, nesnelere doğasına ve vuruşların gücüne göre değişir.

Ses, çıktığı nesnenin kimliğidir, çünkü kulak nesnelere ses aracılığıyla değerlendirir, tanımlar ve sınıflandırır. Bu, doğa hakkında bilgi edinmek için bir vesiledir. Öte yandan Aristoteles, havayı kalp çerçevesinde insan ve

56 Aristoteles, *Parva Naturalia* 438b10-14.

57 Aristotle, *Generation of Animals* 780b4-780b11, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.98.

58 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 419b9-12.

59 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 419b4-8, b13-16.

60 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 420a10-12.

61 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 420a5.

hayvan yaşamının canlı sistemleriyle ilişkilendirir.⁶² Aynı zamanda, ona göre öksürme, dil yoluyla konuşma veya ötme gibi herhangi bir biçimdeki ses havada işitilebilir. *Ötme, içe çekilen havanın bu kısımlardaki ruh tarafından "soluk borusu" denen kısma çarptırılmasıdır.*⁶³ Böylece ses, hava ve kulak birbiriyle ilişkilidir ve biri olmadan tüm işitme süreci başarısız olur. Dış havayı etkileyen bir ses olmadan kulak içindeki hava aktif değildir. Kulak içinde aktif olmuş hava ise kulak zarı yoluyla aktivitenin sonuçlarını ve seviyesini gösterir. Onun için "gözbebeği hasar gördüğünde gözün görmemesi gibi kulak zarı da hasar gördüğünde kulak sesi işitmez."⁶⁴

Beş duyardan bir diğeri de koklama duyusudur. Aristoteles'e göre bu türün analizi diğerlerinden daha zor ve karmaşıktır. Bunun nedeni, nesnesi renk olan görme duyusu veya nesnesi ses olan işitme duyusu gibi koklama duyusunun nesnesinin açık olmamasıdır. Çünkü insanlarda koklama yeteneği diğer hayvanlara göre daha zayıftır.⁶⁵ Öte yandan, zayıf koklama duyusu nedeniyle, insanlar herhangi bir hayvan gibi koku alamazlar. Hayvanın aksine, insan kokuyu sadece kendisi için bir zevk veya acı kaynağı olduğunda algılayabilir. "Bu da insanda koku alma organının keskin olmadığını gösterir."⁶⁶ Burada hem zevk hem de acı önemli iki konudur. Çünkü insan duyguları nedeniyle harekete geçer. Acı veren olaylar için can sıkıntısını dile getirir ve olayın olduğu yerden uzaklaşmaya ya da olayı azaltıp bitirmeye çalışır ama hoş durumlar için olumlu duygular hisseder ve olayın kaynağına yaklaşır.

Koku, kokunun kaynağından farklı bir şey değildir. Bu yüzden Aristoteles onları birbirine bağlar. Olayların isimlerini şeylerin isimlerinden alır. Öte yandan, kokuyu ve tadı ortak nesnelere aracılığıyla birbirine bağlar. Tat ve kokusu tatlı olan bir şey veya ekşi, keskin tadı ve kokusu olan bir şey şeklinde tat ve kokuyu birbiriyle ilişkilendirir. Bu nedenle koku adları, tat adları altında tasnif edilmiştir. Örneğin, "safran ve bal tatlı kokar, kekik ve benzeri şeyler kekremsi kokar."⁶⁷ Bu konuda Aristoteles *Parva Naturalia*⁶⁸'da biraz farklı bir görüş ifade eder. Ona göre, bazı kokular tatlarla ilgiliyken bazıları çiçek kokusu gibi yiyeceklerden bağımsız olarak vardır. Bu nedenle, insanlar veya hayvanlar genellikle aynı nesneyi koklayabilir ve tadabilir. Bununla birlikte, tat ve koku arasında bir fark vardır. Çünkü tat yaş şeylerle ilgilidir veya tat alınan cismin özelliği ıslaklıktır; koku ise kuruluk ve rutubet özelliklerini taşır.⁶⁹ Bu nedenle tat duyusunda hem tat organı hem de tat nesnesi ıslaktır; kokuda ise nesne hem kuru hem de yaş olabilir.⁷⁰ Aristoteles, bu durumu, hayvanların nefes ve koku alma farklılığı üzerinden anlatmaktadır. Çünkü ona göre nefes alan hayvanlar suda olduklarında koku alamazlar, aksine koku alabilmeleri için nefes almaları gerekir.⁷¹

Aristoteles'e göre, her tür hayvanın koku alma yeteneği vardır, kansız olanlar ve nefes alamayanların bile başka bir koku alma yolu olmalıdır.⁷² Aristoteles, koku alma duyusunu tüm hayvanlar ve insanlar arasındaki temel unsur olarak kabul eder. Bu görüş, *De Anima 'da*⁷³ dile getirilen dokunma duyusunun tüm hayvanlarda ortak olduğu görüşüyle çelişmektedir. Diğer bir deyişle, dokunma duyusu tüm hayvanlarda ortak olduğu için diğer dört duyuya sahip olmayan bazı hayvanlar vardır. Aristoteles bu üç tür duyardan sonra tat alma ve dokunma duyularına odaklanır ve onları birbirine yakın olarak tanımlar. Ona göre tat alma bir çeşit dokunmadır.⁷⁴ Çünkü

62 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420b25-26.

63 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420b27-28.

64 Aristoteles, *Ruh Üzerine*420a13-14.

65 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a7-11, *Parva Naturalia*440b31,441a2.

66 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a12-13.

67 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a27-b1, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.227.

68 Aristoteles, *Parva Naturalia* 443b21-31,444a1-20.

69 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 422a6-7.

70 Mark A.Johnstone, *Aristotle on Odour and Smell*, (Brad Inwood, Oxford Studies in Ancient Philosophy-Volume XLIII) United Kingdom: Oxford University Press, 2012, p. 156.

71 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422a4-5.

72 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421b23-26, *Parva Naturalia* 444b8-15.

73 Aristoteles, *Ruh Üzerine*413b5-6.

74 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a21, 434b20-19-20.

tadılan nesne ile doğrudan temas vardır. Bu açıdan bakıldığında, tadına bakılacak nesne dilin üzerine konmalı veya temas ettirilerek yalanmalıdır. Böylece dil, tadılan şeyle temas ettiğinde bir tür etkileşim gerçekleşir. Örneğin madde kuru ise dilin onu nemden dolayı tadı alacak hâle getirmesi gerekir. Ayrıca dil maddelerin kalitesini sıcaklık, soğukluk ve tat açısından değerlendiren bir araçtır.⁷⁵ Böylece dil ile tadılan nesne arasında bir vasıta yoktur, doğrudan bir temas vardır. Yani nesneyle temas hâlindeki tat alma duyusu ve dokunma duyusu aynı şeydir. Ancak bazı farklar da mevcuttur. Çünkü nesnelere birbirinden farklıdır.⁷⁶ Örneğin, dokunma duyusu sayesinde vücut uzuvları dilin tattığı tüm madde ve besinlerle temas edebilir ama vücudun hiçbir organı dil yerine tat alma eylemini gerçekleştiremez.

Aristoteles'e göre ıslaklık, tat için gerekli bir koşuldur. Çünkü ıslaklık olmadan hiçbir şey bir tat duyumu yaratmaz.⁷⁷ O hâlde ıslaklık ya dil yoluyla oluşur ya da maddenin kendisi ıslaktır. Ancak dildeki ıslaklık miktarı ölçülü olmalıdır. Çünkü aşırı ıslaklık veya kuruluk dilin tat alma işlevini düzgün bir şekilde yerine getirmesini engelleyebilir.⁷⁸ Bununla birlikte, ıslaklık tadın temel noktası olarak yorumlanamaz. Aksine, "tat, kuruluk tarafından sıvı hâle getirilen ve potansiyel tat almayı gerçek tat almaya dönüştüren bir özelliktir."⁷⁹ Kuru şeylerin kendi içinde bir tadı vardır ama dilin üzerine konduğunda ıslanır ve etkileşime girer. Bu durum, uygun bir ıslak tat oluşturur veya suya kuru bir şey konduğunda, suyun kendisi tatsız olmasına rağmen, tat suyla karışır. Bu nedenle tat kuru nesnede olmasına rağmen bağımsız olarak var olmaz, ıslak olduğu sürece algılanır.⁸⁰

Aristoteles, *De Anima*'nın ikinci kitabın on birinci bölümünde dokunma duyusunu son duyu olarak tanımlar. Daha önce de belirtildiği gibi, Aristoteles'in bakış açısında, dokunma duyusu tüm hayvanlarda ve insanlarda ortak olan tek duyudur. Bu, tüm hayvanların tüm duylara sahip olmadığı anlamına gelmektedir, bir taraftan da dokunma duyusuna sahip olmayan hiçbir hayvan olmadığı neticesi ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen düşüncesinin temeli, tüm hayvanların ve insanların mekânla bağlantılı olmasıdır. Çünkü her mekan, canlının bulunduğu mekan olduğu için mekanın çevresindeki bedenler ve nesnelere temas etmesi muhtemeldir. Ayrıca dokunulacak olan şey; soğuk, sıcak, kuru ve ıslak olmak üzere mutlaka somut bir şeydir.⁸¹

Duyuların her birinin bir ortamı vardır. Ayrıca, "et, dokunma duyusunun ortamıdır."⁸² Aristoteles'in canlı bir beden anlamında "et" kelimesini kullandığı açıktır. Çünkü ruh ve beden birlikte yaşayan bir birimdir. Algılama sürecinde tüm bedeni saran canlılık, farklı ilke ve yöntemlere göre duyu nesnelere tesirini almaktadır.

Örneğin görme duyusu, dokunma duyusu gibi harekete geçmez. Gözün üzerine bir şey konduğunda görme faaliyeti durur ama görme için uygun şartlara göre göz ile görülen nesne arasında bir mesafe bırakarak görme duyusu aktif hâle gelmektedir. Görmenin aksine, dokunulan nesne hayvan veya insan etiyile doğrudan temas ettiğinde aktiftir. Dolayısıyla dokunma organı, diğer duylardan farklı olarak içseldir.⁸³ Dokunma organının kaynağı, vücutta dağılan ve vücudun hareket etmesine, işlev görmesine neden olan canlı güçtür. Dolayısıyla et/beden ile temas gerçekleştiğinde duyumu alan et değil, yaşam gücüdür. Buna rağmen daha önce de belirttiğimiz gibi et/beden, dokunma duyusunun ortamıdır. Bu açıdan bakıldığında canlı bir beden ile cansız bir beden arasındaki fark budur. Örneğin ölü bir kişinin bedeni diğer bedenleri hissetmez ve onlara tepki göstermez. Hayvanların çoğu ise

75 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, Essays On Aristotle's De Anima), p.230.

76 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423a21, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p. 179.

77 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422a19.

78 Aristoteles, *Ruh Üzerine*422b1-10.

79 Aristoteles, *Parva Naturalia*441b19-20.

80 T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p 188.

81 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423b27-29.

82 Aristoteles, *Ruh Üzerine*423b25, *Parts of Animals*653b25-27, T.K.Johansen, *Aristotle on the Sense-organs*, p.180.

83 David Ross, *Aristoteles*, s.220.

dokunma duyusunu bir amaç için kullanır. Dolayısıyla hayvanlar yaşadıkları çevreyi algılamak ve çevreyle etkileşim kurmak için gerekli araçlara, ilkelere sahiptir.

Hayvanların etkileşim kurduğu çevrenin de hava durumu ve koşulları (soğuk, sıcak, kuru, nem) yiyecek ve içecek ihtiyaçları (gıda ve su), sosyal ilişkiler (arkadaşlık, eş, aile, ebeveynler) gibi bazı unsurlarla ilgisi bulunmaktadır.⁸⁴ Bunların hepsi hayvanların ve insanların yaşamlarını etkiler. Çünkü hayatta kalma durumu, birtakım ihtiyaçların karşılanmasına ve hayatın gerektirdiklerine uyum sağlanmasına bağlıdır. Belirtilenlerin, insan ve hayvan yaşam ortamı çerçevesindeki temel ihtiyaçlar olduğunu, her canlının kendi yaşamına uyum sağlaması gerektiğini ve bütün bunların sürekli tekrarlanan ihtiyaçlar olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan Aristoteles, insanların ve hayvanların tüm ihtiyaçlarını, dokunma duyusu yeteneği ile elde edilen “hayatta kalma” ve “koruma” kavramlarıyla ilişkilendirir: “Yaşayan bir şey kendini muhafaza edecekse bedeninin dokunma duyusuna sahip olması şarttır.”⁸⁵.

Bilişç düzeyine ve duysal yeteneğe bağlı olarak hayvanlar kendilerini korumak için farklı yeteneklere sahiptir. Bu açıdan insan, yüksek ve güçlü bir konum edinmiştir. Hem tüm hayvanlara hükmeder hem de kendi doğası ve çevresi hakkında güçlü bir anlayışa sahiptir. Aristoteles’e göre insan diğer hayvanlara göre bazı duysal yetenekleri daha zayıf olmasına rağmen dokunma duyusundan dolayı diğer tüm hayvanlardan farklı ve daha maharetlidir.⁸⁶ İnsanlarda dokunma duyusunun gücü, hayal etme ve akıl yürütme yeteneğinden gelen ayırım ve sınıflandırma detayından kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Bu nedenle insanlar tüm hayvanlardan farklı olarak farklı vücut uzuvları kullanırlar. Örneğin günlük hayatta önemli bir rol oynayan ellerin kullanımı gibi. İnsanlar tüm işlerinde ellerini kullanırlar. İnsan, duyularının, hayal gücünün ve akıl yürütme gücünün güçlü olması ve bunların el kullanımı üzerindeki etkisi nedeniyle medeniyet tarihine de yansıyan sanatsal ve estetik icat yeteneğine sahiptir. Ayrıca bu yetenek, günümüzün gelişmiş dünyasında, mimarlık sanatında, teknolojik icatlar alanında ve çeşitli tasarımlarda açıkça görülmektedir.

Aristoteles, her bir duyu türünün nesnenin türüne göre gerçekleştiği duyumsama eyleminin yanı sıra, duyumsama sürecinin içeriğini de tartışır. Ona göre her duyu organı, algılanan nesnenin formunu maddesiz olarak alabilmektedir.⁸⁸ Konuyla ilgili olarak şunları da eklemektedir: “Genel olarak her duyu için şunu kavramalı: Duyu, duyulurların biçimlerini maddesiz kabul etme gücü olandır. Balmumu, yüzüğün demirini ya da altınını kabul etmeksizin damgasını kabul eder ya, aynı öyle. Altından ya da bakırdan yapılmış olan damgayı kabul eder ama altın olarak ya da bakır olarak değil.”⁸⁹ O hâlde, duyular, göz, kulak, burun, dil, et gibi maddi organların gerçekleştirdiği bazı faaliyetler olmakla birlikte duyuların elde ettikleri bilgi ve formlar, nesnelere maddesinden ayrıdır. Örneğin bir bayrağa baktığımızda bayrağın renk ve boyut olarak formunu çeker ve bayrağın yapıldığı maddeden ayırt ederiz. Bir yemeği tattığımızda da yemeğin tadını acılık, tatlılık, ekşilik, olarak verilerimize kaydederiz.

1.3 Ortak Duyu

Aristoteles, beş tür olan özel duyulardan sonra, bunlarla ilgili olarak ortak duyu seviyesinden söz eder. Bu seviye içsel duygudur ve farklı nesnelere beş duyu ile elde edilen tüm bilgiler maddelerinden ayrı olarak onda birleştirilir. Bu nedenle veri ve bilgilerin analiz edilmesi, bilgilerin ayrılması ve tanınması için bir merkezdir.⁹⁰ Ancak bu duyu, beş çeşit duyu arasında sayılmaz. Yani altıncı duyu değildir, aksine, yüksek bir duyu düzeyidir.

84 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, p.237.

85 Aristoteles, *Ruh Üzerine*434b14-15.

86 Aristoteles, *Ruh Üzerine*421a19-24.

87 Cynthia Freeland, *Aristotle on the Sense of Touch*, p.243.

88 Aristoteles, *Ruh Üzerine*425b23, Sean Kelsey, *Mind and World in Aristotle's De Anima*, p.107.

89 Aristoteles, *Ruh Üzerine*424a16-21.

90 Abdurrahman Bedevi, *Mevsuatü'l-Felsefe*, El-Muesesetü'l 'Arabia, Beyrut, 1984, S.119, Mustafa El-Neşar, *Felsefet Aristo ve'l Madarisü'l El-Mutahira*, Darü'l ŞaKafatü'l 'Arabia, Cilt1, Kahire, 2006, S.82.

Beş duyunun her biri sadece kendi işlevini yerine getirir. Ancak ortak duyu, hepsinin ortak noktası olduğu için hepsinin işlevini yerine getirebilir.⁹¹ Aristoteles, ruhun farklı formlarını en alt seviyeden en yüksek seviyeye doğru detaylı bir şekilde analiz eder. Duyuları beş duyu ile sınırlandırıp sonra hepsini bir merkezde birleştirerek ruhun duyulardan daha yüksek olan diğer formlarının temellerinin atılmasına zemin hazırlar.

Beş duyunun her birinin kendine özgü işlevi vardır. Bilginin konusu kendi nesnesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla hiçbirisi diğerinin rolünü oynayamaz. Mesela, gözle işitilemez, kulakla görülemez. Ortak duyu ise beş duyunun tümü arasındaki nesne ve bilgi farklılıklarını birleştirir. Aristoteles buna açıkça işaret etmektedir: “Görmek sadece görme duyusuna, duymak sadece işitme duyusuna aittir, diğerlerinde de durum böyledir. Fakat onun aracılığıyla görebildiğimiz, algılayabildiğimiz ve işitebildiğimiz daha genel bir yetenek bulunmaktadır. Aslında gördüğümüz şeyi görebilme duyumuzla görmeyiz, tatlı ve beyaz arasındaki farkı görmemizi sağlayan şey tat almak, görme ya da ikisinin birleşimi değildir. Bu, diğer tüm duyuların üzerinde bir duyudur. Algıları düzenleyen ve birleştiren genel bir duyu vardır ve egemen durumda olan tek bir duyu bulunmaktadır.”⁹².

Özel duyuların her birinin oynadığı rol, nesnelere ile doğrudan ilişkilidir. Yani nesnelere doğrudan temas hâlinde oldukları için nesnelere ayrılmazlar. Örneğin, görme sürecini görsel nesnelere veya dokunma duyusunu dokunmaya uygun şeyler olmadan düşünmek imkansızdır. Çünkü hem insan hem de beş duyuya sahip olan hayvanlar, nesnelere beş duyusunun da bulunduğu doğanın bir parçasıdır. Nesnelere yokluğu aynı zamanda insanların ve hayvanların da yokluğu anlamına gelmektedir. Bu noktada önemli bir soru doğmaktadır: Özel duyular hangi anlamda nesnelere ilişkilidir ve aldıkları bilgi nasıl maddesiz kabul edilir? Aristoteles’in bakış açısına göre, herhangi bir duyu organı, algılanan bir nesneden maddi olmayan bir görüntü alma yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla nesne kaybolursa bile görüntü kalır.⁹³

Aristoteles’in görüşündeki amaç, özel duyuların kendi içlerinde maddi olmayan görüntülerini kaydetmek değildir. Örneğin işitme, kulaktaki zar ve sabit hava nedeniyle gerçekleşir ancak kulak, maddi olmayan görüntülerin kaydedildiği ve saklandığı bir yer değildir. Bu nedenle, her özel duyu kendi nesnesinin yalnızca görüntüsünü alır ve onu doğrudan ortak duyu olan genel duyu merkezine gönderir. Orada, beş duyu organının nesnelere görüntüleri kaydedilip analiz edilir. Eğer bağımsız olarak maddi olmayan görüntüleri içeriyorsa beş duyunun da maddi olmayan görüntülerinin sonuçları genel anlamda birleştirilemez. Bu durumda ortak duyu bir rol oynamaz. Çünkü ortak duyu bağımsız bir duyu değil, beş duyunun birleşiminden oluşan bir merkezdir.

Ortak duyu özel duyulardan biri olmayıp daha geniş ve kapsamlı bir yetenek olduğu için Aristoteles’e göre bu ortak duyunun hareket, sessizlik, sayı, şekil, boyut, büyüklük gibi kendine özgü konuları vardır. Bunların hiçbirisi özel bir duyguya özgü değildir, hepsinde ortaktır. Örneğin, görme ve dokunma yoluyla duyumsanabilirler.⁹⁴ Buna göre, bir cismin boyutunu, şeklini ve büyüklüğünü belirlemek için göz hareketleri ve dokunma ile değerlendirilmesi gerekir.⁹⁵ Ortak duyunun birçok işlevi vardır: Birincisi, ortak duyuları anlamaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ortak duyunun kendine ait birkaç özelliği vardır: Beş özel duyudan biri ile algılanamaz. Dolayısıyla ortak olarak, hareket nedeniyle birkaç duyu organıyla birlikte algılanırlar, yani ortak duyu ile algılanırlar. Çünkü özel duyular bir merkezde buluşarak ortak duyuların oluşmasına kaynak olur.

İkincisi, duyuların algılanmasıdır. Özel duyuların görevi, nesnelere göre farklı şekillerde duyumsama sürecini gerçekleştirmektir. Örneğin görme, bir nesnedeki rengi görme yeteneğidir. “Görmek görme duyusuyla

91 David Ross, *Aristoteles*, s.222, Pavel Gregoric, *Aristotle on the Common Sense*, p.71, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu ‘alimü’l Evvel*, S.66.

92 Aristoteles, *Parva Naturalia* 455a11-23.

93 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 425b25.

94 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 418a17-18, 425a14, *Parva Naturalia* 450a14-17, Ross, *Aristoteles*, s.222, Michel Crubellier- Pierre Pellegrin, *Aristoteles: Filozof ve Bilme Meselesi*, Çev: Burag Garen Beşiktaşlıyan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, S. 250.

95 Ronald Polansky, *Aristotle’s De Anima*, p.372-373.

duyumsamak demekse renk ya da renkli şey görülüyor demektir.”⁹⁶ Benzer şekilde işitme, sesi nesnesinde algılar ancak işitmenin kendisi ses değildir. Aynı şey diğer özel duyular için de geçerlidir. Dolayısıyla beş duyuyu bizzat algılamak ortak duyunun görevidir, Bu nedenle ortak duyu onlar için bir temel olmaktadır. Çünkü, ortak duyu “diğer tüm duyuların üzerinde bir duyudur.”⁹⁷.

Üçüncüsü, ayırt etmek ve anlamlandırmaktır. Bazı nesnelere iki özelliği vardır. Örneğin, siyah ve beyaz gibi aynı cinsiyetten olanlar veya beyaz ve tatlı gibi iki farklı cinsiyetten olanlar gibi. Bunları ayırt etmek ve anlamak ortak duyunun kapasitesi dâhilindedir.⁹⁸ Örneğin, göz organı hem beyaz hem de yeşil gibi farklı renkleri görür veya dil organı tatlı ve acı gibi farklı tatlar alır. Ancak bu özel duyuların her biri tarafından işlendikten sonra sonuçlar ortak duyu merkezine gönderilir ve orada renkler, sesler, kokular, tatlar ayırt edilir. Bu nedenle, özel duyular veya özel duyu organları, algılama sürecinin kendisini algılamaz. Ancak ortak duyu, algıyı ve algılanan şeyleri algılar.⁹⁹.

1.4 Hayal Gücü

Hayal konusu, Aristoteles’in psikolojisinde ele alınan bir diğer önemli konudur. Aristoteles, duyulardan sonra bu konuyu *De Anima/ Ruh Üzerine*’nin üçüncü bölümünde tartışır. Ayrıca, *Parva Naturalia*’da hafıza ve rüyaları, hayal gücünün konusunun temeli ve parçası olarak tanımlar. Aristoteles hayal gücünü duyulardan sonra ele alır. Çünkü ona göre hayal gücünün ana kaynağı duyulardır ve duyular olmadan hayal gücü de olmaz.¹⁰⁰. Bununla birlikte, hayal gücü duyuların bir parçası ya da ana ilkesi değildir. Hayal gücü, duyuların sonuçlarından ve yan ürünlerinden biridir.¹⁰¹ Yani, aslında hayal gücü duyuların sınırları içinde rol oynayan ruhsal bir faaliyettir. Bununla birlikte, hayal gücü duyumsamakla aynı şeyi ifade etmez, başka bir deyişle hayal gücü duyumsamak değildir.¹⁰² Bu bakımdan, daha önce de açıkladığımız gibi duyum, hem insanlarda hem de hayvanlarda bulunan beş duyu ve ortak duyular çerçevesindedir. “Eğer işlerlikleri bakımından duyumla hayal gücü aynı olsaydı, bütün vahşi hayvanlarda da hayal gücü bulunuyor olabilirdi.”¹⁰³.

Aristoteles’in hayal gücünün tüm hayvanlarda duyularla aynı şekilde var olup olmadığı konusundaki görüşü aslında belirsizlik taşımaktadır. Çünkü bahsi geçen görüşlerinin aksine şöyle görüşleri de bulunmaktadır: “Duyumsamaya dayanan hayal gücü tüm hayvanlarda bulunur, tartıcı hayal gücü ise yalnızca hesaplama gücü olanlarda {Logistikos} bulunur.”¹⁰⁴ Aristoteles bu görüşlerinde hayal gücünün tüm hayvanlarda var olduğunu kabul etse de hayal gücünü iki düzeye ayırmaktadır. Birincisi genel ve tüm hayvanlar için ortaktır; ikincisi ise daha yüksek bir seviye olan tartıcı seviyedir ve hayvanlarda yer almaz. Hayal gücünde ikinci merteye olan bu tartıcı seviye, doğru ile yanlış ayırt etmemizi sağlayan güçtür.¹⁰⁵ Buna göre Aristoteles, yüksek düzeydeki hayal gücünü yalnızca insana özgü bir özellik olarak kabul eder ve bunu yalnızca insanoğlunun takdir edebileceğini düşünür. Çünkü hayat, varlık ve olaylar, yalnızca insanın yorumladığı düşünce alanıdır.

Bu noktada hayal ile duyular arasındaki farkları açıklamak gerekliliği doğmaktadır. Öncelikle, hayal gücü

96 Aristoteles, *Ruh Üzerine*425b16.

97 Aristoteles, *Parva Naturalia* 455a21.

98 Aristoteles, *Parva Naturalia*447b22-25, 448a1-16, David Ross, *Aristoteles*, s.225.

99 Alfred Edward Taylor, *Aristoteles: Varlık, Erdem ve Yöntem*, S. 91.

100 Aristoteles, *Ruh Üzerine*427b15, 428b12,429a1-3, 433b29-30, *Parva Naturalia* 459a17.

101 David Ross, *Aristoteles*, s.226.

102 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a5. Burada Aristoteles’in bakış açısına göre hayal gücü duygularla aynı şey ya da bir tür duygu değildir. *Retorik*’te ise farklı bir görüşü ifade etmektedir. Hayal gücü zayıf bir duygu türüdür. (1370a28-29).

103 Aristoteles, *Ruh Üzerine* 428a9.

104 Aristoteles, *Ruh Üzerine*434a5-6,433a11-13.

105 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a1-5.

bizim kontrolümüzde olan bir faaliyettir ve istediğimiz zaman kullanabiliriz.¹⁰⁶ Ancak duyular bunun tam zıttı bir yapıdadır. Çünkü onların faaliyetleri insanların ve hayvanların gücü dâhilinde değildir. Nesnelere karşılaştıklarında, otomatik olarak etkinleşirler ve nesnelere görüntü ile bilgi alırlar. Örneğin; doğada yürürken gözümüz görmek için, kulağımız ise işitmek için bizden izin alamazlar. Bunun yerine doğrudan bir faaliyet durumuna geçerler. Gözümüz çevresindeki her şeyi görür ve kulak zarlarımız tüm sesleri işitir ama hayal, hayal konusu olan alana doğru ilerlemek için bizim irademize ihtiyaç duyar. İkinci olarak da duyuların fiziksel nesnelere vardır. Ancak hayal gücünün nesnelere fiziksel olmayan biçimler ve görüntülerle ilişkilidir.¹⁰⁷ Örneğin, görünür nesnelere ve renkler olmadan görme faaliyeti ve süreci gerçekleştiremez ya da sesin kaynağı olan bir nesne olmadan işitme olamaz. Hayal de maddeden ayrıştırılmış ve ortak duyuya soyutlanmış imgeler veya anılar üzerinde çalışır. Diğer bir deyişle, "Phantasia, genel olarak, nesne ortadan kaybolduğunda ortaya çıkan bir şey olarak betimlenir."¹⁰⁸ Duyular, varlığı hayal gücünden önce gelen faaliyetlerdir, dolayısıyla hayal gücünün temeli ve kaynağıdır. Duyuların rolünün sona erdiği yerde hayal gücü, faaliyetlerini, duyuların edindiği bilgilere ve ortak duyunun merkezinde birleşen bilgilere göre gerçekleştirir. Üçüncü olarak, Aristoteles'e göre "duyumlar her zaman doğru, hayaller {Phantasia} çoğu zaman yanlıştır."¹⁰⁹ Bu noktada Aristoteles'in hayal gücünü kullanmaktaki amacı, hatayı özel duyulardan çıkarıp hayal gücüne yüklemek gibi görünmektedir.¹¹⁰ Aristoteles, bu konuda kendinden önceki filozofları da eleştirmiştir. Çünkü, bazı filozoflara göre, özel duygular güvenilmezdir veya yanlış bilgi kaynağıdır. Dördüncüsü, tüm insanlar ve hayvanlar duyumsamak yeteneğine sahiptir ancak hepsi aynı düzeyde hayal gücüne sahip değildir.¹¹¹ Örneğin, sadece dokunma duyusuna sahip olan hayvanlar, hem diğer duyu türlerinden hem de ortak duyu düzeyinden mahrumdurlar. Ortak duyuda, beş duyunun hepsinden alınan bilgi soyut biçimde birleştirilir ve ardından hayal gücü bu birleştirmelere göre etkinleştirilir. Yani, hayal gücü, ortak duyunun bir dalıdır.¹¹² Beşinci ve son olarak, duyular yalnızca uyanıkken etkindir ama hayal gücü uykudayken de etkindir.¹¹³ Dolayısıyla, rüyalar ile hayallerin birbiriyle ilişkili iki konu olduğunu da burada söyleyebiliriz.

Hayal konusuyla ilgili olarak "hafıza" ve "hatırlama" kavramları da büyük önem taşımaktadır. Aristoteles'e göre "hafıza, ortak duyu çerçevesinde ortaya çıkan ve zaman kavramıyla ilgili olan ya da gücünü, enerjisini ortak duyudan alan bir konudur."¹¹⁴ Her olay, canlıların duyumsama süreçleri içerisinde gerçekleşir. Hem duyumsama yeteneğine sahip canlılar hem de duyumsamaya uygun nesnelere zamanın içindedir. Çünkü duyular zamanın dışında aktif değildir. O hâlde her duyumsama süreci, zaman içindedir ve duyu organlarından biri tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Eylemin tamamlanmasından hemen sonra bir geçiş olur ve ortak duyu da bir anı olarak bellekte kalır. Dolayısıyla, "hafıza" ve "geçmiş" birbiriyle ilişkili iki konudur, diyebiliriz.¹¹⁵

Öte yandan, hafıza ve hatırlama kavramları da birbiriyle ilişkilidir. Hatırlama olmadan hafızanın bir anlamı yoktur. Çünkü hatırlama, hafızadaki soyut görüntülerin yansıdığı bir ayna gibidir. Aristoteles de hafıza ve hatırlamayla ilgili olarak şunları söyler: "Hatırlama hafızanın yeniden elde edilmesi ya da geri kazanılmasıdır."¹¹⁶

106 Aristoteles, *Ruh Üzerine*427b18, Yusuf Kerem, *Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, Kahira, Hendaui, 2012.s.191.

107 Kevin White, "The Meaning of Phantasia in Aristotle's De Anima, III, 3-8", *Dialogue: Canadian Philosophical Review*, Volume 24, issue 3, 1985, P.493.

108 David Ross, Aristoteles, s.227, Jessica Moss, *Aristotle on the Apparent Good*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 100, Gary R. VandenBos, *APA Dictionary of Psychology*, p.525.

109 Aristoteles, *Ruh Üzerine*428a10-11, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*3 Aristoteles, s.221.

110 Victor Caston, "why Aristotle needs imagination", *Phronesis: A Journal Academic Philosophy* Vol 41, No1, Published by Brill, 1996, p.21-22, 27.

111 Shields, Aristotle, p. 282.

112 Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.67.

113 Shields, Aristotle, p. 282

114 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a13, 451a12.

115 Aristoteles, *Parva Naturalia*449b10-15, David Ross, Aristoteles, s.228, R. A. H. King, *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin · New York: Gruyter, 2009, p.29-30, Abdurrahman Bedevi, *Mevsuatü'l-Felsefe*, S.119.

116 Aristoteles, *Parva Naturalia*451a14.

Ancak bu, geçmişte yaşanan veya hissedilen her şeyin olduğu gibi, bir sıra hâlinde ve net bir şekilde hatırlanacağı anlamına gelmez. Aksine, hatırlama kişiden kişiye değişir. Sadece herkes için mevcut olan ortak nokta, çoğu olayın kesintili ve parçalı olarak hatırlanmasıdır. Bu ortak noktaya ek olarak bir de hatırlama sürecinin olayların etkisine göre değişebildiğini söyleyebiliriz. Bazı olaylar diğerlerinden daha etkilidir. Bu nedenle bazı olaylar hafızada daha kalıcı olurlar ve derinlerde bir yer edinirler. Böylece hafıza aynasında daha net görünürler ve daha çok hatırlanırlar. Hatırlamanın nedeni de bahsi geçen olayların etkileyciliği olmalıdır. Hatırlama, özünde olayın hafızada yenilenmesi anlamına gelir. Duyu organları, olayları duyumsama ve kaydetme sürecini düzenli olarak gerçekleştirir ve ortak duyu, duyusal bilgi ve verileri, belleğe kaydedilen soyut görüntülere dönüştürür. Ancak hatırlama süreci, hafıza sahibinin görüş ve düşüncelerine göre farklı biçimler almaktadır. Bazı olaylar, çok uzun süre hatırlanmadığı için hafızada kalıcı olmayan bir yer edinebilir ve hatırlaması çok zor olabilir. Bir kişi uzun zaman önce olan bir olayı hatırladığında olayla ilgili kayıtlı görüntüleri ve bilgileri kullanır. Çünkü bu soyut görüntüler olayla ilgili bilginin kaynağıdır.¹¹⁷

Etkin durumda duyular, canlıların bedeni ve ruhu üzerinde bir etkileşim oluşturur. Bu etkileşim algılanan nesnenin boyutuna göre olumlu ve olumsuz olabilir. Görüntü ve etkinlikle ilgili bilgiler ortak duyu çerçevesinde belleğe kaydedilir. Asıl olay, ilintili başka bir olay vesilesiyle, olay yerine geri dönmeye ya da olayla ilgili bir şey görmeye tekrar hatırlanabilir. Sonrasında bu hatırlama yaşanan sevince, üzüntülere ya da olumlu, olumsuz etkilere göre beden ile ruhu etkiler. Diğer bir deyişle, insanlar ve hayvanlar hayatta oldukları sürece duyuları sürekli aktiftir ve uyanıkken olayları kaydeder. Ama her şey önemli ve hatırlanmaya layık değildir. Çok etkili olan bazı şeylere özel bir değer verilir ve hatırlanır. Diğer birçok şey ise sürekli tekrar edildiği için ortak bir soyut form olarak kaydedilir ama etkili değildir.

Hayal gücünün konusu ve temeli olan soyut formlara da bu noktada değinecek olursak, bu formların bireysel, nicel ve maddi nesnelere ayrıldığı için çok daha kapsamlı bir forma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, meşe ağaç formu, meşe ağaçlarının somut ve görsel örneklerinden soyutlanır. Bu süreçte yaprak genişliği, dal şekli, yüksekliği ve alçaklığı gibi tüm ikincil farklılıklar göz ardı edilir. Ardından soyutlanan form belleğe kaydedilir.¹¹⁸ Soyut form, tüm meşe ağaçları arasında birleşik bir formdur. Meşe ağaçlarını tanımlarken tek tek bakıp incelemek gerekli değildir. Zaten, hayal gücü aracılığıyla ağacın tüm farklı özelliklerinden soyutlanan soyut görüntü etkinleştirilmiş olur ve soyut görüntüler konularını tanımlamış olur.

Aristoteles ise hafıza konusuna, insan ve diğer canlılar arasındaki ortak nokta olarak işaret etmektedir: “Sadece insanlar gibi düşünen ve tahminde bulunabilen canlıların değil diğer canlıların da hafızaları bulunmaktadır.”¹¹⁹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aristoteles’in hem insanlarda hem de hayvanlarda hayal gücünün varlığına ilişkin görüşünde bir muğlaklık ve çelişki vardır. Bu görüşleri aynı çelişkiyi teyit etmektedir. Çünkü hafıza konusu hayal gücünün ana konusudur. Ayrıca “ruhun tasvir yapan kısmı hafıza konusundan da sorumludur.”¹²⁰ Öte yandan, hafıza insanlar ve hayvanlar için ortaksa o zaman hatırlama da onlar arasında ortak olmalıdır. Çünkü hatırlama, hafızadan kaynaklanmaktadır. Bu iki özelliğin hem insanda hem de hayvanda olduğu kabul edilse bile insanın bu özelliklere daha yüksek ve daha güçlü bir şekilde sahip olduğu açıktır.

Bütün bu süreçler sadece hatırlamayla bitmez, aynı zamanda hafıza tecrübelerinin de kaynağıdır.¹²¹ Bilimsel ilerlemenin ve icat etmenin kaynağı tecrübedir. Bu durumda hayvanlar herhangi bir yeniliğe sahip değildir. Onların yetenekleri duyusal aşama kısmında oldukça güçlüyken hayal gücü düzeyinde ise zayıf ve sınırlıdır. Oysa insanda ruhsal nitelikler akıl düzeyine kadar uzanmaktadır. O hâlde, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, sadece insanda bulunan düşünme ve akıl yeteneğidir. Bu nedenle insanlarda hayal gücü ve hafıza daha ge-

117 Richard Sorabji, *Aristotle on Memory*, London: Brown University Press, 1972, P.7.

118 Krisanna M. Scheiter, “Images, Appearances and *Phantasia* in Aristotle”, *Phronesis* 57 (2012), p.263.

119 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a14.

120 Aristoteles, *Parva Naturalia*450a20-21, David Ross, *Aristoteles*, s.228.

121 Aristotle, *Posterior Analytics* 100a3-5

niş ve düzenli bir düzeyde etkindir. Örneğin; binlerce yıllık hafıza tarihini kaydeden tek canlı insandır. Bu hafıza tarihini kaydeden insanlık önemli gelişmelere de vesile olmuştur. İnsanların kaydettiği bu tarih bir kültürel miras hâline gelmiş ve adım adım insanlığın gelişmesine, bir şeyler icat etmesine, ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

1.5 Akıl

Aristoteles, aklın değerini psikoloji sisteminin son aşaması olarak tartışmaktadır. Ona göre ruhun bu özelliği, anlama ve tanımanın kaynağıdır.¹²² Bu özellik bitkilerde veya hayvanlarda yoktur, sadece insanlarda vardır. Böylece insan, hem bitkilere özgü beslenen ruha, hem de hayvanlara ait duyuşal özelliklere sahiptir. Akıl düzeyinde ise diğer canlılardan ayırt edici özelliklerle donatılmıştır. Canlılar arasında insan ruhu, ruhun diğer tüm kısımlarını içerdiği için en üst mertebededir.¹²³ Bununla birlikte, Aristoteles psikolojisinin beslenmeden duyulara, ortak duyulardan hafıza, hayal ve rüya gibi boyutlara kadar işlediği bölümler birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişkiler insandaki aklın özelliklerinin sabit ve aktif hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır. Akıl yürütme sürecini duyular ve hayal gücü olmadan gerçekleştirmeyi hayal etmek imkansızdır. Buna rağmen, ruhun bu bölümlerinin insanda akıl değerinin ortaya çıkmasında esas dayanak veya kaynak olduğu söylenemez. Çünkü insan kendi içinde akıl kabiliyetine sahiptir.

Aristoteles iki tür akla işaret etmektedir: Pasif akıl ve aktif akıl (faal akıl).¹²⁴ Her ikisi de birbiriyle ilişkilidir ancak aralarında farklılıklar da vardır. Çünkü faal aklın derecesi pasif aklın üzerindedir.¹²⁵ Ayrıca, Aristoteles'e göre, pasif akıl olmadan genel olarak aklın faaliyetleri gerçekleştirilemez. Bununla birlikte, pasif akıl bozulmuş tabidir.¹²⁶ Faal akıl ise, ruhun ve onun tüm sıfatlarının aksine yok olmayan tek ilkedir.¹²⁷ Bu, Aristoteles'in görüşünde bir tür çelişki gibi görünmektedir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yandan Aristoteles akli ruhun bir parçası olarak görmektedir (Ruh Üzerine: 429a10). Ona göre birbirinden ayrılamayan ruh ve beden de bozulmuş tabidir. Tartışmalı bir başka nokta da Aristoteles'in aklın ruhun bir özelliği olduğunu düşünmesine karşın, onun bedenden farklı olduğuna inanmasıdır. Bu durumda sorulması gereken bir soru doğmaktadır. Ruh ve beden birbirinden ayrılmadan ruhun özelliklerinden biri olan zihin, bedenden nasıl farklı olabilir?

Aristoteles için beden daha çok duyuların çalışması ve etkin olması için bir alan olarak görünür. Bu nedenle duyuların hiçbiri beden olmadan var olamaz. Öte yandan ona göre akıl bedenden bağımsız olarak vardır.¹²⁸ Bahsi geçen bu hususlar, aklın duyular gibi cisme/bedene karışmamış olması ve fiziksel bir organın kullanılmasını gerektirmemesi durumlarıyla doğrulanmaktadır.¹²⁹ Başka bir açıdan bakıldığında da, akıl, "her şeyi aklettigiğine göre, Anaksagoras'ın dediği gibi akıl katıksız olmalı ki hükümsün, yani tanısın."¹³⁰ Bu konuda başka bir soru doğmakta. Aristoteles, aklın genel olarak maddeden müstakilliğini mi kastetmektedir yoksa sadece türler arasında ayırım mı yapmaktadır? Soruya ek olarak pasif aklın yok edildiği için maddeden müstakil olup olmadığı da sorgulanabilir. Aristoteles bu konuları belirli bir metinde açıklamaz ve bu konularda herhangi bir ayırım yapmaz. Bu nedenle, genel olarak aklın değerini faal akıl kriterleriyle belirlediğini varsayabiliriz.

122 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429a10.

123 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, Ekin Yayınları, 1983, S.183.

124 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 186.

125 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a19-20.

126 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a24, David Ross, *Aristoteles*, s.238, Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1. Psychology (With Ethics and Religion)*, Published by Bristol Classical Press 2012, P.103.

127 Aristoteles, *Ruh Üzerine*408b18-19, Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt1 Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm a2 Aristoteles*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1986, S. 87.

128 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429b7, *Generation of Animals*736b21-28.

129 Christopher Shields, *Aristotle De Anima (Translated with an Introduction and Commentary)*, Oxford: Clarendon Press, 2016, p. xxxix.

130 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429a19-21.

Aristoteles'in psikolojisinde pasif aklın rolü, duyuların kayıtlı bilgilerini, verilerini almak; duyuların önemine, farklı özelliklerine göre anlam verip duyuları sıralamak ve düzenlemektir. Aristoteles, her iki değeri de (anlama ve tanıma) aklın özellikleri olarak belirtmektedir. Bu, insanı diğer hayvanlardan ayıran noktalardan biridir. Çünkü her ikisi de duyumsamak yeteneğine sahip olmasına rağmen hayvanlar akılsal yetenek eksikliğinden dolayı duyuların organlarından alınan verileri sağlam bir şekilde organize edemezler ve verilere anlam veremezler. Duyuların şeyleri yorumlamasının temeli cüzi; aklın yorumlamasının temeli ise küllidir.¹³¹ Külliyat derecesinde insan etrafındaki şeyleri algılamakla kalmaz aynı zamanda eşyanın mahiyetine dair sorular sorar ve kavramlar oluşturabilir.¹³² Yani, insanda akıl yeteneği, değerlerin kaynağıdır. Dolayısıyla hayvan yaşamında ahlaki, siyasi veya sosyal değerler yoktur; sadece içgüdüler etkindir. Buna göre, Aristoteles akli bedenden ayrı ve müstakil olarak yorumlansa da pasif akıl, duyuların verilerini aldığı için duyulara ve maddi nesnelere yakındır. Bu açıdan bakıldığında, pasif akıl kendi içinde müstakil olarak hiçbir veriye, bilgiye sahip değildir. Aksine, üzerine hiçbir şey yazılmayan bir tahta gibidir.¹³³ Sürekli bir imkan ve potansiyel hâlidir. Dolayısıyla duyular ve hayal gücü ile toplanan bilgi ve verileri almaya uygundur. Ayrıca, farklı biçimlere göre değişme olasılığına da sahiptir. Forma karşılık olarak maddeye benzetilmesi de bu nedenledir.¹³⁴

Aristoteles, tabiatta, sanatta maddî boyutlar ve formlar olması gibi bu boyutların ve formların ruhta da olması gerektiğine işaret etmektedir.¹³⁵ Bu noktada, pasif aklın potansiyel durumuyla ilgili olarak faal aklın önemine ve rolüne işaret etmek mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi, faal aklın mertebesi, pasif aklın üzerindedir. Ayrıca faal akıl bedenden tamamen bağımsızdır, fiile dönüşmemiş hiçbir hâli yoktur ve bu akıl başından beri ne düşünüyorsa onu düşünür.¹³⁶ Pasif akıl, sürekli fiil ve hareket hâlidir. Bu nedenle pasif aklın her türlü hareketinin ve faaliyetinin ana sebebi ve koşuludur. Potansiyel hâli fiil hâle dönüştürmekten sorumludur. Bu bakımdan, hem akli hem de edindiklerini tanır ve aklın üzerine bilgileri kaydeder.¹³⁷

Faal akılla ilgili olarak Aristoteles bir metafora başvurur ve faal akli ışığa benzetir. Görme sürecinde olduğu gibi nasıl tüm renkler ışık aracılığıyla görünüyorsa pasif aklın tüm hareketleri ve faaliyetleri de faal akıl aracılığıyla işlenmekte ve gerçekleşmektedir.¹³⁸ Ancak bu benzetmede, ışığın göz ile görünen nesne arasında bir ortam vardır, faal akılda ise pasif akıl ile aldığı görüntüler, veriler arasında bir ortam yoktur. Tam tersine, faal akıl, pasif aklın potansiyel durumunu değiştirmenin ana nedenidir. Başka bir deyişle, gözlerin ve görünen nesnenin her biri müstakil bir varoluşa sahiptir ve ışık görsel süreci harekete geçirmeye yardımcı olur ama pasif akıl, potansiyel bir durumda olduğu için herhangi bir müstakil varoluşa sahip değildir.¹³⁹

Aklın nesnesi tanıma ve anlamadır ama duyulardan farklıdır. Çünkü, akıl nesnesiyle aynı şeydir. Oysa duyular nesnelere farklıdır. Bu nedenle, duyular, çok güçlü bir şekilde etkili olduklarında hareket etme yetenekleri kaybolur. Örneğin; çok yüksek sesleri işitmek, çok güçlü ışık ve yansımalara maruz kalmak ya da güçlü, keskin

131 Kerem, *Yusuf. Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, s.194.

132 Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çev: Vural Okur, Ankara: İM Yayınları, 3.Baksı 2005, s. 272.

133 Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 186, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi3* (Aristoteles), s.223.

134 Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.462.

135 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a10-14.

136 David Ross, *Aristoteles*, s. 238.

137 David Ross, *Aristoteles*, s.236.

138 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a16-17, David Ross, *Aristoteles*, s. 237, Frederic M.Schroeder- Robert B.Todd, *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius' Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8* (Introduction, Translation, Commentary and Notes), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1990, 32 P.48,55,72, Ronald Polansky, *Aristotle's De Anima*, p.465, Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi3* Aristoteles, s.224.

139 Jean Brun, *Aristoteles ve Lise*, S.96.

kokuları koklamak duyuların etkinliğine engel olur. Akıl ise, yüksek ve soyut bir şeyi ne kadar çok algılsa, güçlü ve soyut olan görüntüden daha aşağıdaki bir şeyi o kadar iyi algılar.¹⁴⁰ Öte yandan, faal akıl, fiil hâlinde sürekli ve kararlı olduğu için, Aristoteles'in görüşünde "ölümsüz ve ezelidir".¹⁴¹ Bu durum, faal akıl ile Tanrı arasında bir tür metafor kurulmasına sebep olmuştur. Aristoteles'in ilk hareket ettirici görüşüne göre, Tanrı hem saftır hem maddeden ayırır hem de potansiyel hâlden bir fiile dönüşmeyi hak eden bir yanı yoktur. Aksine o daima fiil hâlinindedir. Görüldüğü üzere faal akıl da Tanrı gibi daimi bir var oluş ve etkinlik hâlinindedir.¹⁴²

Sonuç

Yunan felsefesinde ruh konusu önemli bir konuma sahiptir ve her zaman tartışma konusu olmuştur. Aristoteles bu konuda kendinden önceki filozofların görüşlerini dikkate alıp yorumlamış ancak kendi felsefe sistemi çerçevesinde ruh konusunu farklı ve geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Aristoteles'in bakış açısına göre ruh, yaşayan herhangi bir bedendeki hareketin sebebidir. Ayrıca, Platon'dan farklı olarak ona göre ruh ve beden birbirinden ayrılamayan ancak varlıkları birbiriyle ilişkili, birbirini tamamlayan iki öznedir.

Öte yandan Aristoteles'e göre ruh birkaç farklı çeşit ve seviyeye ayrılmıştır. Ruhun en alt seviyesi, bitkilere özgü beslenme ve üreme seviyesidir. Ancak aynı zamanda hem hayvanlar hem de insanlar bu ruh çeşidine sahiptir. İkinci seviye hayvanlara özgü olan duydur. Bu özellik, insanlarda da vardır ama bitkilerde yoktur. Aristoteles duyuları da görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma şeklinde beş çeşide ayırmaktadır. Bunlar, özel duyular olarak adlandırılır ve her birinin nesnesi birbirinden farklıdır. Bu seviye, özel duyulardan sonra ortak duyuların düzeyini de ifade etmektedir ve bir merkez gibidir. Ayrıca, beş duyu organından elde edilen tüm farklı veri ve bilgiler burada kayıtlıdır. Nesnelere maddesinden de ayrı bir forma sahiptir. Bu ikinci seviyeden sonra, Aristoteles son seviye olarak da insana özgü olan akıldan bahsetmektedir.

Ruhun özellikleri bağlamında Aristoteles ayrıca hayal konusuna da işaret etmektedir. Bu konu, beş duyu aracılığıyla kaydedilen görüntüler ve verilerle ilgilidir. Görüntü ve veriler, ortak duyu merkezinde kaydedilir. Kaydedilen görüntüler üzerinde hatırlama aracıyla hayal gücü etkinleştirilir. Bu noktada Aristoteles, hayal gücü konusunda insanlarla hayvanları birbirinden ayırır. Ona göre, hayvanlar ikincil hayal gücü seviyelerine sahiptir. Ancak insanlar tecrübe yeteneğine sahip oldukları için yorumlama ve tahmin etmeyi içeren hayal gücü seviyelerine sahiptir.

KAYNAKÇA

Aristote, *Generation of Animals, in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

Aristoteles, *Metafizik*. Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Divan kitap, 3.Baskı. 2021.

Aristoteles, *Parva Naturalia*. Çev: Furkan Akderin, Ankara: Say Yayınları, 2019.

Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çev: Ömer Aygün- Y. Gurur Sev. İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2.baskı, 2019.

Aristoteles, *Ruh Üzerine*415b10-14. Çev: Zeki Özcan, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011.

Aristotle, *History of Animals. in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.

140 Aristoteles, *Ruh Üzerine*429b2-9.

141 Aristoteles, *Ruh Üzerine*430a22, Frederic M.Schroeder- Robert B.Todd, *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius' Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8*, s. 49.

142 Bu benzerlikten dolayı *Aphrodisiaslı İskender*, bu akıllı Tanrı olarak tanımlanmıştır. Bkz: Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1.Psychology (With Ethics and Religion)*.p.104, David Ross, *Aristoteles*, s.240, Macit Fahri, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, S.71.

- Aristotle, *Posterior Analytics: Book II, in Complete Works of Aristotle*. Jonathan Barnes, New Jersey, Published by Princeton University Press, 4.edition, 1991.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 (Aristoteles)*, İstanbul, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, 10.baskı, 2022.
- Barnes, Jonathan . *Aristotle: A Very Short Introduction*, Oxford New York, Oxford University Press, 2000.
- Bedevisi, Abdurrahman, *Mevsuatü'l-Felsefe*, El-Muesesetü'l ' Arabia, Beyrut, 1984.
- Brun, Jean. *Aristoteles ve Lise*, Ankara: DOST Kitabevi Yayınları, 2008.
- Caston, Victor. "why Aristotle needs imagination", *Phronesis: A Journal Academic Philosophy* Vol 41, No1, Published by Brill, 1996.
- Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt1 Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm a2 Aristoteles*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1986.
- Crubellier, Michel - Pellegrin, Pierre. *Aristoteles: Filozof ve Bilme Meselesi*, Çev: Burag Garen Beşiktaşlıyan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- El-Neşar, Mustafa, *Felsefet Aristo ve'l Madarisü'l El-Mutahira*, Darü'l ŞaKafatü'l ' Arabia, Cılt1, Kahire, 2006 .
- Fahri, Macit, *Aristoteles El-Mu 'alimü'l Evvel*, cemi 'aü'l HUKUĞ Mahfuzat Li'lmatba'at El-Kasolikiye, Beyrut, 1958.
- Freeland, Cynthia. *Aristotle on the Sense of Touch*, (Amélie Oksenberg Rorty & Martha C. Nussbaum, Essays On Aristotle's De Anima), Oxford: Publisher: Oxford University Press 1995.
- Gallop, David. *Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind*, (David Furley, Routledge History of Philosophy Volume II / From Aristotle to Augustine) London: Routledge 2005.
- Gregoric Pavel and Leth Fink, Jakob. *Introduction: Sense Perception in Aristotle and the Aristotelian Tradition*, (Juhana Toivanen, Forms of Representation in the Aristotelian Tradition / Volume One: Sense Perception) Leiden: BRILL, 2013
- Gregoric, Pavel. *Aristotle on the Common Sense*, Oxford: Oxford University Press 2007.
- Hammond, William Alexander. *Aristotle's Psychology A Treatise on the Principle of Life {DE Anima and Parva Naturalia}*, New York: Swan Sonnenschein, 1902.
- Johansen, T. K. *Aristotle on the sense-organs*, (Cambridge classical studies), Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Johnstone, Mark A. *Aristotle on Odour and Smell*, (Brad İnwood, Oxford Studies in Ancient Philosophy- Volume XLIII) United Kingdom: Oxford University Press, 2012.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, Ekin Yayınları, 1983.
- Kenny, Anthony. *Ancient Philosophy a new history of western philosophy. Volume1*. Oxford, Clarendon Press, 2006.
- Kerem, Yusuf. *Tarih el-felsefet-ül Yunaniye*, Kahira, Hendauiy, 2012
- King, R. A. H. *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin · New York: Gruyter, 2009.
- King, R. A. H. *Nutrition and Hylomorphism in Aristotle*, (Herausgegeben von Ludger Jansen, Christoph Jedan, Christof Rapp, Topics in Ancient Philosophy volume9/ Giouli Korobili, Roberto Lo Presti, Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle And Aristotelianism, de Gruyter, 2021).
- Matsumoto, David. *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press 2009.

- Matthews, Gareth. *Aristotle: Psychology*, (Christopher Shields, the Blackwell Guide to Ancient Philosophy) United Kingdom: Blackwell Publishing 3.edition 2006.
- Morel, Pierre-Marie, “*Common to Soul and Body*” in the *Parva Naturalia*,(R.A.H. King, Common to Body and Soul Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman Antiquity) Berlin: Gruyter, 2006.
- Moss, Jessica. *Aristotle on the Apparent Good*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- Ostenfeld, Erik. *Ancient Greek Psychology and the modern mind-body debate*, Denmark: Aarhus University Press, 1987.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2004.
- Plato, Timaios, Çev, Furkan Akderin, İstanbul, Say yayınları, 2015.
- Polansky, Ronald. *Aristotle's De Anima*, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Primavesi, Oliver. Christof Rapp, Aristoteles, Çev: Barış Yiğit, İstanbul, Runik Kitap, 2021.
- R. D. Hicks, M.A. *Aristotle De Anima with Translation, Introduction and Notes*, Amsterdam: Adolf M.Hakert Publisher, 1965.
- Ross, David. *Aristoteles*, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcık yayıncılık, 2.Bakı 2014.
- Scheiter, Krisanna M. “Images, Appearances and *Phantasia* in Aristotle”, *Phronesis* 57 (2012).
- Schroeder, Frederic M. - Todd, Robert B. *Two Greek Aristotelian Commentators on the Intellect- The De Intellectu Attributed to Alexander of Aphrodisias and Themistius' Paraphrase of Aristotle De Anima 3.4-8* (Introduction, Translation, Commentary and Notes), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1990.
- Shields, Christopher. *Aristotle De Anima* (Translated with an Introduction and Commentary), Oxford: Clarendon Press, 2016.
- Shields, Christopher. *Aristotle*, London: Published by Routledge, 2007.
- Silverman, Allan. *Plato: Psychology*, (Christopher Shields, The Blackwell Guide to Ancient Philosophy) Oxford: Blackwell Publishing, 3 edition 2006.
- Sorabji, Richard. *Aristotle on Memory*, London: Brown University Press, 1972.
- Sorabji, Richard. *The Philosophy of the Commentators, 200-600AD Volume 1.Psychology (With Ethics and Religion)*, Published by Bristol Classical Press 2012.
- Twomey, Rosemary. *Phantasia and Error*, (Caleb M. Cohoe, Aristotle's on The Soul), United Kingdom: Cambridge University Press 2022.
- VandenBos, Gary R. *APA Dictionary of Psychology*, Washington: American Psychological Association, 2nd edition, 2002.
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004.
- White, Kevin. “The Meaning of *Phantasia* in Aristotle's De Anima, III, 3–8” , *Dialogue: Canadian Philosophical Review*, Volume 24, issue 3, 1985.